

Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH

Finalni evaluacijski Izvještaj

Decembar 2021

Klijent: I.C Lotos

Konsultant: Zlatko Sarić

Sadržaj

Skraćenice.....	3
1. Sažetak.....	4
2. Uvod u projekat.....	7
3.. Društveni kontekst	7
4. . EVALUACIJSKI PROCES	9
4.1.Svrha i ciljevi evaluacije.....	9
4.2 Evaluacijska metodologija i alati	9
4. 3.Izazovi u procesu Evaluacije	11
5. Nalazi-postignuti progres	11
5.1 Očekivani rezultat 1: Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022	11
5.1.1 Strateški pristup organizacijskom razvoju	12
5.1.2 Organizacijske promjene	13
5.1.3 Pokretanje Peer podrške unutar Lotosa kao redovne aktivnosti	14
5.2 Očekivani rezultat 2: Povećanje broja mladih OSI i članova porodica sa povećanom svijesti i zannjem o mogućnostima i pravima OSI u Tuzlanskom kantonu	17
5.2.1 Radionice sa mlađim osobama sa invaliditetom	17
5.2.2 Radionice sa roditeljima i rođenicima mlađih osoba sa invaliditetom	18
5.2.3 Promocija metodologije rada Lotosa sa MOSI u drugim OCD i široj zajednici	19
5.3 Očekivani rezultat 3: MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život	20
5.3.1 Aktivi mlađih	21
5.3.2 Video priče i promotivni materijali.....	21
5.4 Očekivani rezultat 4: IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumenata, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa	22
5.5 Oblasti koje su zajedničke za čitav projekat (Cross cutting issue).....	23
5.5.1 Rodna ravноправност i njena primjena kroz projekat.....	23
5.5.2 Saradnja sa kancelarijom MyRight u BiH.....	24

6. Zaključci	25
7. Preporuke:.....	28
Prilozi	29
Prilog 1.....	29
Prilog 2: Lista dokumenata koji su korišteni u procesu evaluacije.....	35
Prilog 3: Lista učesnika evaluacije	36

Skraćenice

BiH	Bosna i Hercegovina
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
RS	Republika Srpska
TK	Tuzlanski Kanton
OCD	Organizacije civilnog društva
OSI	Osobe sa invaliditetom
OOSI	Organizacije osoba sa invaliditetom
MOSI	Mlade osobe sa invaliditetom
UN CRPD	UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
STIL	Švedska organizacija civilnog društva koja promoviše samostalan život
ENIL	Evropska mreža za samostalan život

1. Sažetak

Izvještaj je sažetak nalaza i preporuka od strane evaluadora Zlatka Sarića vezan za implementaciju projekta „Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH“. Projekat je praktički počeo 2015 godine i realizuje se u dva ciklusa. Prvi je trajao od 2015 do 2017 godine, a drugi, koji je ujedno i predmet evaluacije, traje od 2018 do 2021 godine. Glavni cilj projekta je doprinijeti povećanju stepena samostalnosti i društvenog aktivizma mladih sa invaliditetom (18-36 godina) prvenstveno Tuzlanskog kantona, ali i čitave Bosne i Hercegovine.

Metodologija primjenjena u procesu evaluacije: Evaluacijski proces je bio širok i sveobuhvatan. Nastojalo se dobiti što je moguće širi dijapazon informacija i mišljenja o samoj implementaciji projekta i rezultatima koji su postignuti. Kriteriji koji su korišteni u procesu evaluacijskog izvještaja su bili: *relevantnost, efektivnost, efikasnost, održivost, uticaj i koherentnost*.

Osnovne metode koje su se primjenjivale su bile:

Pregled dokumentacije: Zahvaljujući iznimnoj susretljivosti i transparentnom pristupu radu osoblja Lotosa evaluatoru su bili dostupni svi dokumenti, počevši od projektnog prijedloga, izvještaja, strateških dokumenata, priručnika, pa sve do priloga u elektronskoj formi postavljenih na različitim web stranicama.

Intervjui: U procesu analize i prikupljanja podataka evaluator je obavio obavili veliki broj intervjeta. Osnovna intencija intervjeta je bila dobiti utiske od strane učesnika o procesu implementacije, njegovim osnovnim karakteristikama, pozitivnim aspektima ali i o tome gdje postoji prostor za daljnji napredak.

Fokus grupe: Održane su dvije fokus grupe, jedna sa mladim osobama sa invaliditetom, a druga sa njihovim roditeljima i bližim srodnicima. Cilj fokus grupe je bio saznati stavove, utiske, mišljenja korisnika projekta o samom procesu implementacije aktivnosti, saznati mišljenja o razlozima zbog kojih učestvuju u projektu te benefitima koje eventualno dobijaju kroz projekat

Nalazi: Projektni prijedlog je postavio četiri očekivana rezultata

Očekivani rezultat 1: Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022

Očekivani rezultat 2: Povećanje broja mladih OSI i članova porodica sa povećanom svijesti i znanjem o mogućnostima i pravima OSI u Tuzlanskom kantonu

Očekivani rezultat 3: MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život

Očekivani rezultat 4: IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumenata, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa

Gore postavljena četiri očekivana rezultata su bili i glavni vodič u procjeni postignutih rezultata.

Očekivani rezultat 1: Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022

Generalno govoreći, Lotos je, kroz ovaj projektni ciklus, ojačao svoje kapacitete i postavio osnovu za daljnji napredak. Nekoliko je osnovnih elementa koje je potrebno spomenuti kada je riječ ovom očekivanom rezultatu. Kao prvo, strateški pristup razvoju organizacije se primjenjuje u svim njegovim segmentima. Značajno je napomenuti da je pored Strateškog plana za 2018-2022 godinu takođe po prvi puta kreirana i Strategija prikupljanja sredstava. Osnovni akti organizacije, uključujući i Statut su ažurirani i prilagođeni novim potrebama. To je takođe, posljedično, značilo i izmjene unutar Upravnog odbora na način da su u upravljačke strukture involvirane i nove mlade osobe sa invaliditetom. Vjerovatno, najveći pomak je napravljen uspostavljenjem redovnih Peer sesija u Lotosu za mlade osobe sa invaliditetom i njihove roditelje i bliže srodnike. Pokretanjem ove usluge unutar Lotosa omogućeno je i većem broju mlađih osoba sa invaliditetom i njihovih roditelja da dobiju podršku kroz Peer sesije.

Očekivani rezultat 2: Povećanje broja mlađih OSI i članova porodica sa povećanom svijesti i znanjem o mogućnostima i pravima OSI u Tuzlanskom kantonu

Radionice sa 15 mlađih, pažljivo odabranih osoba sa invaliditetom i posebno sa njihovim roditeljima i članovima porodice su obilježile prvi ciklus ovoga projekta. Za drugi ciklus bilo je predviđeno takođe 15 učesnika ali je zbog povećanog interesa taj broj ovaj put bio 17 mlađih osoba sa invaliditetom. Projektnim prijedlogom predviđeno je da se u 2019 godini održe četiri treninga te u 2020 takođe četiri treninga. Svi planirani treninzi su i održani, uz puni odaziv svih učesnika. Redovan dolazak selektiranih MOSI na ove treninge sam po sebi pokazuje entuzijazam učesnika/ca. Ono što je svakako zanimljivo reći je da su radionice držale osobe sa invaliditetom. U drugom ciklusu je napravljen i jedan dodatni pomak, pa je jedna od trenerica, Senaida Sarajlić, bila mlađa osoba koja je prošla set radionica u prvom ciklusu.

Očekivani rezultat 3: MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život

Pristup ostvarenju ovog očekivanog rezultata je u osnovi vrlo jednostavno zamišljen. Odabранo je desetak mlađih ljudi, dio njih je završio u prvom ciklusu Lotosove radionice, dio u drugom ciklusu i kroz konkretna zaduženja adresovana im je odgovornost za određene zadatke. Istovremeno, poticani su da sami iniciraju aktivnosti na promociji borbe za samostalan život mlađih osoba sa invaliditetom. I pokazalo se da to funkcioniše. Mora se spomenuti da većina od ovih selektiranih mlađih ljudi su članovi i Aktiva mlađih koji su osnovani u Koalicijama koje podržava MyRight, između ostalog i Tuzlansku koaliciju. Od iznimne važnosti je spomenuti i video priče i promotivne materijale koji su kreirani tokom projekta a u čijem je stvaranju u znatnoj mjeri učestvovala upravo ova grupa mlađih osoba sa invaliditetom

Očekivani rezultat 4: IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumenata, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa

Iako je pandemija Covid-19 u određenoj mjeri sprječila punu implementaciju svih zacrtanih aktivnosti, treba istaći da je i kroz ovaj projekt ojačano partnerstvo između dvije organizacije. Dok je još bilo moguće, članovi STIL-a su posjetili Bosnu i Hercegovinu i Lotos, a projektni tim Lotosa ja posjetio Švedsku i imao priliku da pred članovima Skupštine STIL-a prezentira metodologiju rada i rezultate koje postiže. I mora se istaći da je interes za metodologiju i mogućnosti primjene u Švedskoj bio znatan. Činjenica je takođe da je STIL ovdje bio u ulozi donatora, ali takođe i u ulozi partnera, onoga sa kim se blisko surađuje, razmjenjuju

iskustva, znanja a i zajednički se radi na implementaciji nekih aktivnosti. Da bi ove dvije funkcije, donatorska i partnerska mogle biti kompatibilne, potrebno je istinsko povjerenje između organizacija, profesionalizam u radu koji će znati postaviti i granice između dviju različitih uloga. I očito je da se, makar sudeći po stepenu i intenzitetu saradnje, to u ovom slučaju i uspjeva.

Zaključak

Shodno kriterijumima evaluacije (relevantnost, efektivnost, efikasnost, uticaj, održivost i koherencija), projekat je u najvećoj mjeri ostvario svoje ciljeve; institucionalni kapaciteti Lotosa su osnaženi, uvedena je usluga Peer podrške za mlade osobe sa invaliditetom i njihove roditelje koja se održava u samome Lotosu, nastavljene radionice za mlade i njihove roditelje sa novom grupom korisnika. Takođe, formirana je baza potencijalnih mladih lidera koji sutra mogu igrati značajnu ulogu u Pokretu osoba sa invaliditetom, formirani aktivi mladih i općenito se u organizacijama civilnog društva povećao interes za pitanja mladih osoba sa invaliditetom. Naravno, još uvijek postoji prostor za daljnji napredak, posebno kada govorimo o održivosti projektnih rezultata i uticaju koji projekat ima na širu zajednicu, ali je nesumljiva činjenica da ovim projektom pitanje samostalnog života mladih osoba sa invaliditetom se aktuelizira i da je projekat postavio solidnu osnovu za daljnje aktivnosti u ovom polju

Preporuke:

Iz evaluacijskog procesa je proizšlo i nekoliko preporuka koje mogu biti od pomoći u budućim aktivnostima Lotosa a posebno u oblasti borbe za stvaranje uslova za samostalan život osoba sa invaliditetom. U sažetku ćemo ih navesti samo taksativno, u skraćenom obliku.

- **Strateški pristup** vođenju organizacije u svim njenim segmentima treba i dalje da bude bazični način promišljanja budućnosti organizacije.
- **Kulturu kontinuiranog učenja** koja je zaživjela u Lotosu treba i dalje njegovati.
- **Razvijanje metodologije Peer podrške** i njena potvrda u praksi je svakako jedan od najvećih rezultata projekta. Sve ono što je urađeno i prvom a ažurirano u drugom ciklusu, kreiranje dokumenata, priručnika i vodiča je zaista izvanredno. Ipak, da bi se ta metodologija mogla i valorizirati pa u nekoj daljnjoj budućnosti i ozvaničiti, bit će potrebna i dodatna nadgradnja.
- **Uključivanje osoba koje su prošle radionice Peer podrška kao novih trenera**, kao što je bio slučaj u drugom ciklusu treba proširiti i na neki način inkorporirati u samu metodologiju kao njen sastavni dio.
- **Stvaranje baze mladih potencijalnih lidera** kroz njihovo angažovanje i adresovanje odgovornosti je praksa koju treba nastaviti. Na taj način se i čitav sistem Peer podrške dodatno zaokružuje, a poslijedično jača i čitav Pokret osoba sa invaliditetom
- Nužna je jača i aktivnija **promocija Peer metodologije unutar institucija sistema, civilnog društva i šire javnosti**.

2. Uvod u projekt

Projekat „Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH“ je praktički počeo 2015 godine i realizuje se u dva ciklusa. Prvi je trajao od 2015 do 2017 godine, a drugi, koji je ujedno i predmet evaluacije, traje od 2018 do 2021 godine. Iako se radi suštinski o jednom projektu, treba istaći da je za svaki ciklus trebalo kreirati poseban projektni prijedlog sa projektnim ciljem i očekivanim rezultatima koji jesu vrlo slični, ali ipak nisu identični. To je sasvim razumljivo jer su iskustva i naučene lekcije iz prvog ciklusa prenesene u projektni prijedlog za drugi ciklus (2018-2021)

U ciklusu 2018-2021 kao glavni cilj projekta je definisano: *doprinijeti povećanju stepena samostalnosti i društvenog aktivizma mladih sa invaliditetom (18-36) prvenstveno Tuzlanskog kantona, te Bosne i Hercegovine*

Projektom su definirana i četiri očekivana rezultata (immediate objective) čijom se realizacijom doprinosi ostvarenju glavnog projektnog cilja. Sva četiri očekivana rezultata su jasno povezana i sa ciljnim grupama samoga projekta.

Očekivani rezultat 1: Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022

Očekivani rezultat 2: Povećanje broja mladih OSI i članova porodica sa povećanom svijesti i znanjem o mogućnostima i pravima OSI u Tuzlanskom kantonu

Očekivani rezultat 3: MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život

Očekivani rezultat 4: IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumenata, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa

Svaki od očekivanih rezultata ima svoj set aktivnosti koji omogućuju da se ostvari predviđeni rezultat, a svojim sinergijskim djelovanjem doprinose ostvarenju glavnog projektnog cilja.

Kada je riječ o korisničkim grupama, one su suštinski iste kao i u ciklusu 2015-2017 odnosno naslanjaju se jedna na druga. Osnovna ciljna grupa su mladi od 18 do 36 godina, njih 33 u oba ciklusa (15 u prvom ciklusu) te njihovi roditelji i rodbina. Kao sekundarne ciljne grupe možemo definisati druge organizacije osoba sa invaliditetom koje su kroz ovaj projekat takođe imale šansu da se upoznaju sa metodama i praksom rada u IC Lotos i da to primjene u svojim organizacijama.

3. Društveni kontekst

Vrlo je teško procijeniti rezultate projekta bez uvida u društveni kontekst u kojem se on odvija i svih reperkusija koje ima kako na sam proces planiranja tako i procese implementacije. Pod društvenim kontekstom, svakako podrazumjevamo i pravni okvir u kojem se on dešava, socio-ekonomsko okruženje, i u slučaju Bosne i Hercegovine, neminovan utjecaj politike i svega onog što ona sa sobom donosi.

Bosna i Hercegovina je država koju su po, mnogočemu obilježila ratna zbivanja 92-95. Iz rata je proizašlo i ustavno uređenje Bosne i Hercegovine kao i njena struktura. Treba reći da je Bosna i Hercegovina jedna od najsloženijih država u svijetu, sastoji se od dva entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine i entitet Republika Srpska, te distrikta Brčko. Dodatno entitet Federacije Bosne i Hercegovine se sastoji od 10 Kantona sa vrlo širokim poljem ovlasti i odgovornosti. Ono što situaciju čini još složenijim, je nejasna podjela odgovornosti i dužnosti unutar različitih nivoa vlasti što vrlo često dovodi i do kako pravnih tako i političkih sukoba unutar Bosne i Hercegovine. Ovako složena struktura države uslovjava da se i procesi zakonskog regulisanja odvijaju prilično sporo. Jasno je da ovakva situacija u mnogome otežava i rad svima onima koji pokušavaju da kroz procese zagovaranja, informisanja utiču na određene promjene u društvu.

Ne postoji precizan podatak o broju osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini. U oktobru 2013 godine održan je prvi i dosad jedini poslijeratni popis stanovništva u BiH, i prema tim podacima u Bosni i Hercegovini živi oko 3.800.000 stanovnika. Taj broj je danas i manji zbog kontinuiranog odljeva, pretežno, mlađeg, stanovništva u druge evropske zemlje. Ukoliko ove podatke uzmemosmo kao validne, a slijedeći procjene Svjetske zdravstvene organizacije da u svakoj zemlji oko 15 % stanovništva su osobe sa invaliditetom, može se sa zaključiti da u Bosni i Hercegovini živi oko pola miliona osoba sa invaliditetom. Dodajmo tome i članove njihovih porodica, onda slobodno se može reći da gotovo trećina stanovništva ove zemlje je ili osoba sa invaliditetom ili ima bliski odnos sa tom osobom

BiH je Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom i Opcioni protokol, bez bilo kakvih rezervi ili komentara, ratificirala u martu 2010. godine. Njime se obavezala na dosljednu primjenu svih pravila ustanovljenih kroz Konvenciju. Suštinski, usvajanje UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom je trebao biti neka vrsta prekretnice u odnosu države prema pravima osoba sa invaliditetom. Nažalost, pokazalo se da je dug put od usvajanja Konvencije do njene pune primjene. Kako u procesima kreiranja zakonskih okvira, tako i u njihovoj konkretnoj primjeni.

Ne postoje zvanični podaci o broju organizacija osoba sa invaliditetom ili organizacije koje se bave tematikom života osoba sa invaliditetom. Pored organizacija koje su programski isključivo orijentirane na poboljšanje života osoba sa invaliditetom, postoji također i veliki broj organizacija civilnog društva koje u svojim programskim načelima pored ostalih stvari takođe se i dotiču pitanja iz ove oblasti. Potrebno je naglasiti da imamo i veliki broj organizacija koje su proizašle iz rata i u svojim programskim načelima imaju brigu o osobama koje su tokom ratnih dešavanja postale osobe sa invaliditetom.

Poseban problem kada govorimo o osobama sa invaliditetom predstavljaju mlade osobe od 18 do 35 godina koje praktički, nakon završetka svoga školovanja ostaju u potpunosti isključene iz socijalnog i društvenog života. Uz jako otežane mogućnosti zaposlenja, bez sistemske podrške države, roditelji ostaju jedini oslonac tim mladim osobama. Zbog loše ekonomske situacije, nepostojanja zakonske regulative, komformističkog stava javnih institucija, to za mnoge roditelje postaje i pretežak teret. Posljedično, mlade osobe se povlače iz društva, bez perspektive i odgovora na pitanje, šta i kako kada više tu ne bude roditelja da brinu o njima. Doduše, postoje dnevni centri koje osnivaju i neke organizacije civilnog društva, i koje upravo zbog svog oportunističkog djelovanja često budu i finansirani od strane države, ali kvalitet, opseg usluga i sve ono što nude ni u kom slučaju ne vodi ka stvaranju bilo kakvih pretpostavki za samostalan život mlađih osoba sa invaliditetom.

Ova kratka analiza društvenog konteksta u kojem se projekat odvijao jasno nam može, između ostalog, i predočiti potrebu za osmišljenim i sistemskim pristupom procesima integracije mlađih osoba sa invaliditetom u sveukupni društveni život posebno kada govorimo o samostalnom životu. Upravo u

činjenici da ovaj projekat ispunjava prazninu koja postoji u radu sa osobama sa invaliditetom leži jedna od njegovih najvećih snaga. Naravno, da ovaj projekat ne može, niti mu je u konačnici i namjera, da sam preokrene situaciju u oblasti samostalnog života mladih osoba sa invaliditetom, ali ono što je sasvim sigurno je da se bavi pitanjem koje je važno za sve unutar Pokreta osoba sa invaliditetom.

4. EVALUACIJSKI PROCES

4.1. Svrha i ciljevi evaluacije

Osnovna svrha evaluacije, kako je i definisao ToR (Terms of reference), je procijeniti postignuti napredak u dostizanju predviđenih ciljeva, ustanoviti eventualne poteškoće, te na osnovu toga kreirati i predložiti preporuke koje se mogu ugraditi u slijedeći ciklus projekta. Služeći se uobičajenim evaluacijskim kriterijima, evaluacija je procjenjivala uspjehe koji su postignuti, eventualne prepreke koje su se javile i načine njihovog prevladavanja, te uticaj koji je projekat izvršio na ciljnu grupu i općenito na društvo

4.2 Evaluacijska metodologija i alati

U procesu kreiranja evaluacijskog izvještaja evaluator je primjenjivao kvalitativni metodološki pristup evaluaciji koji uključuje metode analize dokumenata, observaciju, participativnu procjenu učesnika projekta, te analizu slučaja. U osnovi metodologija se sastojala od analize dokumenata proisteklih iz projekta, obimne dokumentacije o samom procesu implementacije i njenim ključnim tačkama, te posjetama tokom kojih su obavljeni razgovori sa ključnim akterima procesa.

Osnovni kriteriji za procjenu postignutih rezultata su bili:

- **Efektivnost:** Pokazati utjecaj projekta na korisnike i procijeniti u kojoj je mjeri projekat doprinijeo postavljenim ciljevima; Definirati područja najvidljivije promjene i uspjeha, kao i izazove.
- **Relevantnost:** Procijeniti međusobnu usaglašenost i logiku projektnih ciljeva, metodologije i aktivnosti – da li je odabrana metodologija prikladna ciljevima i ciljanim grupama, što funkcionira, šta je od aktivnosti najefektnije, šta nema nikakvog utjecaja na korisnike i sl.
- **Efikasnost:** Provesti analizu o načinu provođenja planiranih aktivnosti, strukturama, procedurama i njihovom provođenju u praksi, suradnji i interakcijama među partnerima projekta, interakcijama sa korisnicima projekta, načinima kako su učesnici projekta reagirali na izazove i sl.
- **Održivost:** Procijeniti mjeru vjerovatnosti da će rezultati ostvareni projektom nastaviti imati utjecaj na korisnike projekta i nakon završetka projekta (na primjer, usvojene politike, bilo koji oblik finansijske održivosti, jačanje kapaciteta koji otvaraju mogućnosti za nastavak ili proširenje projektnih aktivnosti i sl.)
- **Uticaj:** Kakvu razliku čini intervencija – za udruženje, članove, druge organizacije civilnog društva i širu zajednicu
- **Koharentnost:** Sinergije i međusobne veze između projekta i drugih intervencija koje provodi IC Lotos? Konzistentnost projekta sa intervencijama drugih aktera u istom kontekstu.

Kroz Terms of reference definisana su i konkretna pitanja za svaki od ovih kriterija te su ta pitanja služila i kao svojevrstan vodič, kako u procesu terenskog istraživanja tako i u kreiranju finalnog evaluacijskog izvještaja.

Metode provođenja evaluacije: U procesu izrade evaluacijskog izvještaja korišteno je nekoliko uobičajenih metoda. One su, svaka na svoj način, omogućile podatke, što kvalitativne, što kvantitativne, na osnovu kojih je kreiran finalni evaluacijski izvještaj.

a) Pregled dokumentacije

Evaluator je koristio sveobuhvatnu dokumentaciju koju je obezbijedio IC Lotos (Prilog 2). Zahvaljujući iznimnoj susretljivosti i transparentnom pristupu radu osoblja Lotosa evaluatoru su bili dostupni svi dokumenti, počevši od projektnog prijedloga, izvještaja, strateških dokumenata, priručnika, pa sve do priloga u elektronskoj formi postavljenih na različitim web stranicama. Dokumentacija koja je bila predmet evaluacije je bila osnova za razgovore sa ključnim akterima ali i neophodan izvor informacija u procesu pisanja završnog izvještaja.

b) Intervjui

U procesu analize i prikupljanja podataka evaluator je obavio veliki broj intervjuja (lista sugovornika je u aneksu 3). Osnovna intencija intervjuja je bila dobiti utiske od strane učesnika o procesu implementacije, njegovim osnovnim karakteristikama, pozitivnim aspektima ali i o tome gdje postoji prostor za daljnji napredak. Kako bi se dobila što cijelovitija slika razgovaralo se sa akterima koji su imali različite uloge u projektu, počevši od menadžmenta IC Lotosa, osoba koje direktno rade na implementaciji projekata, trenera, mladih osoba sa invaliditetom koji su prepoznati kao potencijalni lideri, te sa osobljem MyRight-a. Svaka od intervjuiranih osoba je iz svoga ugla mogla da procijeni uspješnost postignutih rezultata i općenito tok same implementacije projekta.

c) Fokus grupe

Fokus grupa po svojoj definiciji je takav oblik metode istraživanja kroz koju se dobijaju kvalitativni sudovi o aktivnostima i rezultatima koji su postignuti. U tom kontekstu od izuzetne važnosti je bilo održati fokus grupe sa samim korisnicima projekta, dakle mladim osobama sa invaliditetom od 18 do 36 godina, ali i njihovim roditeljima. Cilj fokus grupe je bio saznati stavove, utiske, mišljenja korisnika projekta o samom procesu implementacije aktivnosti, saznati mišljenja o razlozima zbog kojih učestvuju u projektu te benefitima koje eventualno dobijaju kroz projekat.

d) Analiza i kreiranje izvještaja

Podaci dobijeni kroz pregled dokumentacije i terenske posjete su bili osnova za kreiranje Finalnog evaluacijskog izvještaja. Izvještaj je, poštovao smjernice date kroz Terms of reference, što znači da je slijedio predviđenu strukturu izvještaja i osnovne evaluacijske kriterije.

4. 3. Izazovi u procesu Evaluacije

Zahvaljujući transparentnom pristupu menadžmenta i osoblja IC Lotos sam proces evaluacije se nije susretao sa teškoćama koje se nisu mogle prevladati. U tom kontekstu, može se reći da i izazovi sa kojima je evaluator bio suočen nisu uticali na rezultate i kvalitetu izvještaja. Ipak, nužno je izdvojiti dva izazova koja je bilo nužno prevladati.

Obimnost dokumentacije vezano za implementaciju projekta koju je Lotos tim obezbijedio je zahtjevala od evaluatora dodatnu preciznost u njenom iščitavanju, posebno imajući u vidu društveni kontekst u kome se projekat odvijao. U savladavanju ovoga izazova, nemjerljivu pomoć je pružio projektni tim Lotosa na čelu sa direktorom Suvadom Zahirovićem i projekt menadžericom Sandrom Marković koji su uvijek bili na raspolaganju za dodatne informacije i eventualna razrješenja nekih nedoumica koje su se javljale.

Covid 19 je nažalost još uvijek prisutan u životima ljudi i kao takav utiče i na same modalitete rada kao i njegov kvalitet. Ipak, uz puno poštovanje svih epidemioloških mjera i susretljivost svih osoba koje su učestvovale u procesu evaluacije, uspjelo se da se većina intervjeta, kao i fokus grupe obavi direktno, na samome terenu, što je svakako evaluatoru omogućilo da dobije neposredniji uvid u procjenu kvaliteta, kako samog rada, tako i postignutih rezultata.

5. Nalazi - postignuti progres

Projektni ciljevi, postavljeni kroz projektnu aplikaciju, su bili osnova za uspostavljanje procesa evaluacije i traženja odgovora na osnovna evaluacijska pitanja. Sam projekat suštinski je postavio četiri ključna elementa projekta koja su uobličena kroz četiri očekivana rezultata. Analiza ključnih aktivnosti koje su provođene u okviru postavljenih ciljeva je također bila od fundamentalne važnosti u provođenju evaluacije. Zbog toga je značajan dio evaluacije posvećen i provođenju aktivnosti koje su svojim sveukupnim djelovanjem trebale da obezbijede ostvarenje očekivanog rezultata. Treba istaći da su projektne aktivnosti oblikovane na način da imaju i svoju sinergijsku vrijednost te su se benefiti koji su ostvareni pod nekim od očekivanih rezultata takođe reflektivali i na druge očekivane rezultate. Posebno se to odnosi na očekivani rezultat 1: *Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022* bez čijeg ostvarenja bi praktički bilo nemoguće ostvariti ostale predviđene rezultate.

5.1 Očekivani rezultat 1: Interni kapaciteti IC Lotosa ojačani su u skladu sa planovima ACA i OCTAGON, kao i Strateškim planom IC Lotos 2018-2022

Sasvim je jasno da ukoliko se želi biti istinski agent promjene u polju rada sa osobama sa invaliditetom, a takođe djelovati i aktivistički, a IC Lotos to svakako želi, je neophodno imati solidne interne kapacitete koji mogu odgovoriti izazovima koji se stavljuju pred njih. Rečenicu koju smo tokom provođenja procesa evaluacije često čuli od menadžmenta je „*Želimo raditi profesionalno, i pri tome nikad ne zaboraviti da je*

aktivizam na terenu suština našeg rada i postojanja“. I na neki način moglo bi se reći da ova rečenica vrlo slikovito označava osnovna stremljenja IC Lotosa kada je riječ o jačanju organizacijskih kapaciteta.

5.1.1 Strateški pristup organizacijskom razvoju

Jedna od svakako najvidljivijih promjena koja se desila u procesu organizacijskog rasta IC Lotosa je usvajanje strateškog pristupa razvoju i praktički prelasku iz faze „čekanja budućnosti“ u „fazu kreiranja budućnosti“. To je potvrđeno i kroz usvajanje Strateškog plana razvoja IC Lotos 2018-2022 kojim se jasno označavaju prioritetni pravci djelovanja Lotosa u navedenom periodu. Sam strateški plan nije donio neke revolucionarne promjene u samom pristupu radu, ali njegov značaj prevashodno leži u činjenici da je na neki način sistematizirao stremljenja organizacije i time olakšao i procese odlučivanja o važnim odlukama unutar same organizacije. Uostalom, i strateški ciljevi koji su dole navedeni zapravo jasno pokazuju da postoji kontinuitet rada i djelovanja Lotosa, i da postoji zajednička vizija koja je samo kroz strateški plan dodatno uobičajena.

Strateški ciljevi za period 2018-2022 godina su:

Cilj 1. Zagovaranje interesa i prava osoba sa invaliditetom

Cilj 2. Zaštita prava osoba sa invaliditetom i prevencija od diskriminacije i zlostavljanja

Cilj 3. Pravo na donošenje odluka i samostalan život

Cilj 4. Razvoj dugoročnih servisa podrške samostalnom životu osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini

Cilj 5. Restruktuiranje i jačanje kapaciteta organizacije kroz efektivni i odgovorni menadžment, te razvoj i podršku uposlenicima

Ono što je vrlo uočljivo iz samog pregleda strateških ciljeva da oni zaista koreliraju sa onim što Lotos uistinu radi i da su ciljevi prevashodno okrenuti stvarnim potrebama korisnika. Naravno, govoriti o punoj implementaciji strateškog plana je vrlo teško i nezahvalno, ali možda i važnije od samog strateškog plana kao dokumenta je upravo usvajanje strateškog pristupa radu. U tom kontekstu svakako da je od iznimne važnosti bilo i primjenjivanje participativne metodologije u samom procesu kreiranja strateškog plana, što praktički znači, uključivanje i upravljačkih i rukovodnih struktura organizacija u čitav proces, ali i kroz različite metode i samih korisnika. Svakako je dobro, što strateški plan razvoja, ali i svi ostali strateški dokumenti, u sebi sadrže i elemente monitoringa, što otvara mogućnost i eventualnih korekcija u procesu same implementacije.

Strategija prikupljanja sredstava 2021 -2024

Ovo je dokument koji možemo posmatrati kao prateći dokument same Strategije na koju se on u potpunosti oslanja. Treba reći da se u Bosni i Hercegovini dosada uglavnom prikupljanju sredstava pristupalo periodično, više reaktivno nego proaktivno, i da riječ strategija prikupljanja sredstava je do skora bila gotovo potpuno nepoznata u rječniku organizacija civilnog društva. Nije to ni čudo ako se uzme u obzir nestabilnost okruženja, te nedefinisani zakonski okviri koji u mnogo čemu onemogućavaju da se na jedan dugoročan način pristupi prikupljanju sredstava. Upravo zbog ove činjenice, samo kreiranje strategije

prikupljanja sredstava jeste značajan pomak u organizacijskom jačanju Lotosa. Da li će se ciljevi strategije prikupljanja sredstava ispuniti je teško predvidjeti, jednostavno jer su faktori nepredvidljivosti unutar BH okruženja izuzetno jaki. Ipak, od iznimne važnosti je da je i kroz strategiju prikupljanja sredstava potvrđen proaktivni pristup I.C Lotosa i ovoj problematici, kao i činjenica da su osnovni elementi samog prikupljanja sredstava prisutni, dakle, transparentnost, odgovornost, proširenje baze donatora, te povećanje vidljivosti u cijelokupnoj BH javnosti, uzeti u obzir. Ukoliko bi se u potpunosti ostvarili neki od specifičnih ciljeva strategije prikupljanja sredstava, a tu prije svega mislim na ***Specifični cilj 1: Povećati iznos raspoloživih finansijskih sredstava za 20 % do kraja 2024. godine***, te ***Specifični cilj 2: Od prikupljenih sredstava osigurati 15% sredstava bez posebne namjene***, onda bi se zaista moglo govoriti o jednom ogromnom koraku ka postizanju pune samoodrživosti organizacije.

5.1.2 Organizacijske promjena

Nastojeći da prati kako savremenu praksu tako i potrebe same organizacije, u ovom projektnom ciklusu je došlo i do dodatnog inoviranja Statuta kao osnovnog akta, te promjena unutar Upravnog odbora. Karakteristično je da je u Upravni odbor ovaj put ušlo više žena i mladih ljudi od koji su neki bili i korisnici ovoga projekta. Ovakva nastojanja treba podržati, prije svega zato što na ovaj način i sama organizacija postaje bliža korisnicima.

Već lista pravilnika i procedura koje su u ova dva protekla ciklusa (prevashodno u drugom) ili po prvi puta kreirane i usvojene ili samo ažurirane pokazuje napredak koji je postignut

- Interni pravilnik o nabavci, korištenju i evidentiranju opreme, radova i pomagala za osobe sa invaliditetom - 2015;
- Pravilnik o radu – 2017;
- Smjernice za odnose sa javnostima – 2018;
- Smjernice za organizaciju događaja – 2018;
- Pravilnik o blagajničkom poslovanju – 2018;
- Pravilnik o naknadama troškova za službena putovanja uposlenika, aktivista i korisnika – 2018;
- Pravilnik o računovodstvu – 2018;
- Kodeks ponašanja zaposlenika, aktivista i korisnika – 2018;
- Smjernice za monitoring i evaluaciju projektnih i ostalih aktivnosti – 2020;

Monitoring sistem i njegova primjena

Daljnja dorada monitoring sistema unutar organizacijskog sistema IC Lotos je svakako još jedan od produkata ovog projekta. Uvedena je praksa periodičnog monitoringa aktivnosti u skladu sa usvojenim kriterijima pri čemu se posebna pažnja naglasila upravljanju rizicima, sistemu izvještavanja, te shodno tome planiranju i provođenju potrebnih korektivnih akcija. Takođe, održano je i par sastanaka vezano upravo za praćenje aktivnosti na kojima su sudjelovali i menadžment, osoblje, upravni odbor te dio članova, i bilo bi dobro ovakvu praksu nastaviti. Pored toga što se na ovim sastancima analiziraju same aktivnosti i u hodu mogu stvari ispravljati, ovakav način praćenja aktivnosti jača zajedništvo unutar organizacije i daje osjećaj vlasništva svima.

Treninzi za jačanje posebnih vještina

U okviru projekta za osoblje Lotosa su organizovani i treninzi čiji je cilj bio upravo podizanje vještina i znanja o određenim oblastima koji su od bitnog interesa za rad IC Lotosa. Posebno se tu može izdvojiti trening na temu „Prezentacija i odnosi sa javnošću“ u kojem je osoblje Lotosa, zajedno sa dijelom roditelja koji su bili članovi Peer grupe, moglo saznati na koji način i kako komunicirati sa drugim akterima bilo da je riječ o institucijama sistema, običnim građanima, ili poslovnom sektoru, te o viziji i vrijednostima za koje se IC Lotos bori. Također, zajedno sa grupom mladih lidera osoba sa invaliditetom, osoblje je imalo priliku prisustvovati treningu na temu „Organizovanje i upravljanje događajima“. Članovi IC Lotosa su prisustvovali treninzima koje su organizovale druge organizacije civilnog društva, te naravno na treninzima i događajima u organizaciji MyRight-a. Možda važnije od samih vještina i znanja koje je osoblje dobilo je jačanje kulture učenja unutar samog Lotosa i prihvatanje činjenice o neophodnosti permanentnog napredovanja u različitim segmentima rada.

5.1.3 Pokretanje Peer podrške unutar Lotosa kao redovne aktivnosti

Činjenica da ono što je bilo dosada definirano samo kao projektna aktivnost sada postaje redovna aktivnost Lotosa je svakako jedan od značajnijih koraka ka dalnjem profiliranju organizacije.

Peer podrška je u najkraćem korištenje vlastitih iskustava kako bi pomogli drugima. Kroz Peer podršku ljudi jedni drugima nude emocionalnu podršku, razmjenjuju znanje, podučavaju vještinama, pružaju praktičnu pomoć i povezuju ljudе s resursima, mogućnostima, zajednicama podrške i drugim ljudima - iz Vodiča za pružanje Peer podrške osobama s invaliditetom

Peer podrška je, kao esencijalni dio programa, započeta u prvom projektnom ciklusu 2015-2017. U tom trenutku je bila usmjerenja na odabranu ciljnu skupinu (15 mladih osoba sa invaliditetom) i nije pružala mogućnost da se i drugi uključe. Upravo, interes i rezultati koji su se pokazali, su na neki način i inicirali da se ova aktivnost transformiše u permanentnu uslugu Lotosa. Naravno, da ta transformacija nije jednostavna, uostalom i veći dio Peer sesija unutar Lotosa se još uvijek finansira iz izvora ovoga projekta. Primjera radi, u 2019. godini održane su četiri Peer sesije koje su finansijski pokrivene iz sredstava ovog projekta a dvije su pokrivene iz drugih izvora. Činjenica je, i to svakako treba posebno naglasiti da se upravo kroz ovu aktivnost pokazao značaj uspješne implementacije prvog ciklusa projekta (2015-2017). Sve ono što je urađeno kroz prvu fazu dobilo je svoju punu primjenu. Između ostalog ovdje se treba spomenuti i izdavanje *Kurikulum i priručni materijal za trening mladih osoba sa invaliditetom kao i Vodiča za pružanje Peer podrške osobama s invaliditetom* čiji bi se istinski značaj trebao još i više pokazati u narednim godinama. Oba ova dokumenta su kreirana u prvom ciklusu, ali dodatno inovirana prevashodno sa praksom i iskustvom koje je donijela implementacija projekta od 2015 do 2017.

A šta ova Peer podrška znači samim korisnicima, mladim osobama sa invaliditetom, najbolje pokazuju njihove riječi...

„Uz ove radionice nikad se više ne osjećam sama“ - Selma, učesnica Peer sesija

„Razgovaramo među sobom bez straha, bez zida koji nas je sputavao u komunikaciji, za nas više nema tema o kojima se ne može pričati“ - Dževad, Učesnik Peer sesija i jedan od izabranih vođa tima

„Ovdje dobijamo snagu za borbu, znamo da nismo sami, i učimo da i mi moramo, u našim sredinama, u našim zajednicama, biti dio te borbe“ - Lejla, učesnica Peer sesije

Vrlo je zanimljivo na koji način mlade osobe sa invaliditetom saznavaju o tome šta se radi u Lotosu i šta mogu dobiti. Naravno, postoje oni oficijelni kanali informisanja, kao što su prezentacije, web stranica, općenito promotivni materijali, ali čini se da je još važnija od toga usmena predaja koju potiču upravo mlade osobe sa invaliditetom koje su bile i prošle kroz sistem Peer podrške u Lotosu. Evaluator je imao priliku čuti upravo neke od mlađih osoba koje su došle u Lotos jer su čule od svojih prijatelja o tome kako se radi u Lotosu, a što je još važnije, imale su priliku i da vide kako se njihovi prijatelji mijenjaju u pozitivnom smislu. I ovo je upravo najbolja potvrda da Peer sesije imaju svoj smisao, i da donose benefite. Suštinski, pozitivni efekti Peer sesija postavljaju nova pitanja pred Lotos, kako omogućiti da što veći broj mlađih osoba sa invaliditetom bude uključeno u ove aktivnosti. I to je svakako pitanje o kojem će se morati razmišljati.

On-line Peer sesije, ili kako smo prevarili Covid -19

O tome da je pandemija Covid-19 promijenila, naše planove, želje, očekivanja, naše živote, je sada već suvišno pisati. I naravno da je utjecala i na samu implementaciju projekta, a posebno na funkcionalisanje Peer sesija. Treba podsjetiti da je i u Bosni i Hercegovini trajao gotovo tromjesečni lockdown, a da su i poslije toga bile na snazi sve epidemiološke mjere. I opravdano se postavljalo pitanje kako i šta dalje. Dodajmo tome i činjenicu da su upravo mlade osobe sa invaliditetom, zbog svih specifičnosti sa kojima se i inače susreću, bile još pogodenije svim restrikcijama koje su bile tada na snazi. Ali pokazalo se, kao i mnogo puta, da je postojanje problema ujedno i šansa za neke nove puteve i dosege. Samo treba na pravi način reagovati.

Zatvaranje u kuće je jednostavno primoralo Lotos da se okrene on-line komuniciranju i pokazalo se to kao dobitna kombinacija. Bilo je određenih sumnji u to kako će sve funkcionalisati, da li će učesnici na ozbiljan način pristupiti ovim sesijama, da li će se moći zadržati pažnja prisutnih, hoće li tehnika biti saveznik ili protivnik itd. A ispalо je bolje nego što se očekivalo. Kao ilustrativan podatak, u martu, aprilu i maju 2020. godine, kada je lockdown bio na svome vrhuncu gotovo svakodnevno su se održavale ove sesije. Počelo je od običnog druženja, da bi se zajednički dogovarale i teme o kojima će se raspravljati, pa su između ostalog teme bile i diskriminacija mlađih osoba sa invaliditetom, pa pitanje nabavke ortopedskih pomagala, pitanje otvaranja samostalnog obrta od strane osoba sa invaliditetom itd. Na neki način ispostavilo se da ova on-line komunikacija nekim osobama pomaže da lakše ostvare kontakt, da se otvore i ispričaju svoje priče koje možda nisu nikada do tada. Kao, što je priča Huriye Hadžić koju prenosimo iz zapisnika sa on-line Peer sesija:

„Bilo mi je teško kad sam kao profesionalna rukometka nakon saobraćajne nesreće morala da prihvatom da više nikad neću moći da se bavim sportom. Usljedila je moja borba, odlučila sam da živim i ne dozvolim da me žale. Diskriminacije je bilo mnogo svugdje, dobro znam šta je to. Tražila sam svoje mjesto u društvu da dokažem da mogu biti korisna. Na prvom poslu sam se dokazala a nakon što sam podijelila svoje iskustvo ostalima, pozitivno sam bila iznenadena reakcijom kolega. Na sljedećem poslu sam izabrala da sakrijem od poslodavca da imam invaliditet, međutim, pošto mi je bilo jako naporno, morala sam napustiti. Danas sam zaposlena u Intragu gdje konačno osjećam razumijevanje i gdje ne moram glumiti da nemam invaliditet. Svi smo rođeni s nekim razlogom“ Hurija Hadžić

Da bi ove sesije funkcionalne, bilo je potrebno i da sami učesnici imaju adekvatnu tehničku opremu (mobitele, tablete, itd) pa je s toga, u dogovoru sa STIL-om, dio budžeta preusmjeren u nabavku ovih uređaja. Odluka je prilično razumljiva, posebno s toga što se radilo samo o prebacivanju troškova sa Peer sesija uživo na nabavku opreme.

Jasno je da on-line sesije ne mogu zamijeniti one koje se odvijaju uživo. Ali ono što se pokazalo je da su dobar uvod u dolaske na sesiju, mogu poslužiti kao neka vrsta uvodnih sesija. A svakako nije nevažno što on-line komunikacija odnosno on-line sesije omogućuju da kontakt između njih bude češći, redovniji, i jednostavno omogućuje stvaranje veće prisnosti između njih samih. Naravno, postoje i opasnosti od ove vrste komunikacije, prije svega stvaranje ovisnosti o ovakvom načinu komuniciranja, a zatim i činjenica da se može stvoriti jedan zatvoreni krug unutar kojih mlade osobe sa invaliditetom mogu stvoriti svoju zonu komfora iz koje se teško izlazi. Ovo svakako treba uzeti u obzir, ali to nikako, i ni u kom slučaju ne znači da treba odustati od on-line komunikacije i ovakvog organiziranja Peer sesija, jer benefiti su zaista višestruki.

Mlade osobe sa invaliditetom kao vođe grupe

Jedna od novina unutar ovoga ciklusa je i uvođenje svojevrsnih lidera/vođa grupe koji se biraju između samih učesnika. Ovi lideri su zaduženi za vođenje sesija, preuzimaju odgovornost za proces sastanka, iniciraju diskusije i slično. Pored njih tu su prisutni i savjetnici, oni u ovom slučaju više igraju ulogu mentora/posmatrača, i značajan dio odgovornosti se prebacuje na same lidere. Ono što je u svemu najzanimljivije, je da su lidere ovih grupa izabrali sami učesnici, kroz demokratski proces izbora i to je možda i najveća vrijednost svega ovog. Jer upravo taj proces izbora daje učesnicima, odnosno mladim osobama sa invaliditetom i osjećaj važnosti i odgovornosti i zapravo im daje prostor da oni sami donose odluke i budu svjesni i pozitivnih i eventualno negativnih posljedica. Upravo negdje početkom godine održat će se novi izbori za lidere unutar ovih grupa i upravo na fokus grupi se osjetilo da se sa radošću očekuje taj proces, ne zbog konkurenkcije, ili neke želje za takmičenjem, nego upravo zbog onog već spomenutog osjećaja da i sam o nečemu odlučuješ. A to je zaista velika stvar.

Peer sesije organizovane za roditelje mlađih osoba sa invaliditetom

Uporedo sa Peer sesijama za mlade osobe sa invaliditetom organizovane su i sesije za njihove roditelje. Teško je napraviti distinkciju između ove dvije Peer sesije, jer u suštini one se bave istim pitanjem, socijalizacijom mlađih osoba sa invaliditetom. A pokazalo se da su u toj socijalizaciji upravo roditelji, odnosno porodica ključni faktor. I oni istinski trebaju pomoći. Nažalost, društvo i ono što se zove sistem jednostavno ne odgovara na njihove potrebe, što stvara osjećaj usamljenosti, zamora i nažalost reflektuje se i na njihovu djecu, odnosno mlade osobe sa invaliditetom. Tokom razgovora sa roditeljima često smo čuli: „*kroz ove sesije, osjećamo da nismo sami, da ima neko ko nam pomaže, a istovremeno i da postoje ljudi koji imaju iste probleme, iste brige. I nekako osjećamo da nam je zajedno lakše*“.

Osnaženi roditelji mogu da osnaže mlade osobe sa invaliditetom. Mlade osobe sa invaliditetom koji su osnaženi utiču i na snagu i volju roditelja da se bore za svoju djecu. Ovo je jedna sinergija za koju se, upravo kroz korištenje ove metodologije pokazala vrlo učinkovita. A i priče koje smo čuli od samih roditelja nam to potvrđuju.

„Kada sam nakon osnovne škole morala poslati svoju kćerku u Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla bilo mi je jako teško. Znala sam da mome djetetu tu nije mjesto, a opet više nisam imala snage, niti bilo kakve podrške koja bi mi pomogla u toj borbi. U osnovnoj školi moja kćerka je bila izložena i vršnjačkom nasilju i preprekama koje ovaj sistem sam po sebi nudi, i ja nisam vidjela drugo rješenje. Iako me to jako bolilo. I onda je došao Lotos sa svojim radionicama i svjedočila sam naprosto jednoj transformaciji svoje kćerke. Vidjela sam kako iz dana u dan postaje zrelija, samopuzdanija, spremnija za izazove. I sa njom sam i ja jačala. I onda sam kroz ove sesije za roditelje upoznala i druge roditelje, nisam više osjećala samoću, sada zajednički podijelimo brige, probleme. A najvažnije je što smo i ja i kćerka sada sretnije“ - Ismeta Mujić, majka mlade osobe sa invaliditetom

Kada govorimo o kvantitavnim podacima, broj Peer sastanaka je pratio broj koji je zacrtan kroz projektni prijedlog. Pa je u 2019 održano šest Peer sesija za roditelje od kojih su četiri finansirane iz ovoga projekta a dvije iz drugih izvora. U 2020 godini je, uprkos pandemiji održano šest Peer sesija za roditelje. Ono što je možda još interesantnije je uspostavljanje Viber grupe čiji su članovi roditelji i članovi porodica koji prisustvuju Peer sesijama. Ova Viber grupa je zamišljena kao svojevrsna on-line Peer sesija koja traje u kontinuitetu. Funkcija Viber grupe je više informativna nego edukativna. Ona prevashodno služi da roditelje drži informisane, ali takođe je i vrlo dobar alat u procesima međusobnog povezivanja roditelja.

5.2 Očekivani rezultat 2: Povećanje broja mladih OSI i članova porodica sa povećanom svijesti i znanjem o mogućnostima i pravima OSI u Tuzlanskom kantonu

Radionice sa 15 mladih, pažljivo odabranih osoba sa invaliditetom i posebno sa njihovim roditeljima i članovima porodice su obilježile prvi ciklus ovoga projekta. Bolje je reći da su rezultati koji su postignuti kroz uspostavljenu metodologiju bili iznimni i uz to postavili izvanredne temelje za buduće aktivnosti. Već smo spomenuli da su u prvom ciklusu kreirani i *Kurikulum i priručni materijal za trening mladih osoba sa invaliditetom te Vodič za pružanje Peer podrške osobama s invaliditetom* koji nisu ništa drugo nego objedinjena metodologija rada koju Lotos primjenjuje. Ta metodologija se pokazala kroz prvi ciklus uspješnom, i uz određene dopune i sada se primjenjivala.

5.2.1 Radionice sa mladim osobama sa invaliditetom

U prvom ciklusu kroz radionice koje je organizovao Lotos prošlo je 15 odabralih učesnika. Za drugi ciklus bilo je predviđeno takođe 15 učesnika ali je zbog povećanog interesa ovaj put bio 17 mladih osoba sa invaliditetom. Ovo neznatno povećanje broja učesnika ni u kom slučaju nije moglo utjecati na sam kvalitet onoga što im je ponuđeno.

Projektnim prijedlogom predviđeno je da se u 2019 godini održe četiri treninga te u 2020 takođe četiri treninga. Svi planirani treninzi su i održeni, uz puni odaziv svih učesnika. Redovan dolazak selektiranih MOSI na ove treninge sam po sebi pokazuje entuzijazam učesnika/ca. Kao što smo već rekli, metodologija i teme samih radionica su utvrđene već u prvom ciklusu i ovaj put su na isti način reproducirane. Ono što je svakako zanimljivo reći je da su radionice držale osobe sa invaliditetom. U drugom ciklusu je napravljen

i jedan dodatni pomak, pa je jedna od trenerica, Senaida Sarajlić, bila mlada osoba koja je prošla set radionica u prvom ciklusu. Naravno, njoj je pružena i dodatna obuka vezano za vještine vođenja radionica, facilitiranja, itd, te je uz sebe imala i iskusnu trenericu, ali je presudni faktor za uspješan rad bila njena motivacija i potencijal koji je bio vidljiv već u prvom ciklusu, te kvalitet koji je pokazala u prvom ciklusu treninga.

O tome, koliko je efikasna metodologija i sam pristup možda najbolje ilustriraju riječi **Amne Alispahić** trenerice u prvom ciklusu i takođe osobe sa invaliditetom.

„Dugo radim sa osobama sa invaliditetom, i sama sam osoba sa invaliditetom, ali nikada nisam bila svjedok takve transformacije osoba. Kada su prvi put došli na trening, većina njih je bila uplašena, zatvorena u sebe, nekomunikativna. I radili smo polako sa njima, prvo o tome da razumiju koncept invalidnosti, na koji se način može njemu pristupati, pa onda o pravima koje imaju, o preprekama sa kojima se suočavaju, i onda o načinu na koji se i oni samo mogu boriti za sebe. I bilo je to zaista kao skidanje ljuštare sa tih mlađih ljudi i njihovo ponovno rađanje. Imali smo tu mlađe ljude koji nisu imali nikakvog obrazovanja, neke druge mlađe ljude koji su se na surov način suočile sa nasiljem i zaista sam ponosna na ono što su sve postigli. Neću pretjerati kada kažem da je ovo što Lotos radi zaista jedinstveno.“

Gotovo svaki od mlađih učesnika/ca ovih treninga i općenito korisnika/ca usluga Lotosa ima svoju priču, i svaka od tih priča je na svoj način osobena, jedinstvena, i svaka suštinski govor o borbi da pronađu sebe i svoje mjesto unutar društva. Neki ga pronađu na ovaj ili onaj način, neki su još uvijek u potrazi.

„U jednom trenutku u Intragu je bilo uposleno 13 mlađih osoba sa invaliditetom i svi su oni prošli neke od projekata Lotosa, većina i treninge u okviru Peer podrške. I svi su oni bili vrijedni, marljivi i uspješni radnici“. -Anes Ćehović direktor Intrag d.o.o. čiji je osnivač IC Lotos

5.2.2 Radionice sa roditeljima i rođbinom mlađih osoba sa invaliditetom

Uporedo sa radionicama za mlađe osobe sa invaliditetom trajale su i radionice za njihove roditelje i bližu rođbinu. Sama metodologija koju nudi ovaj pristup u suštini kaže da je jako teško pomoći mlađoj osobi sa invaliditetom ako nema jasnu i čvrstu podršku svojih najbližih. A da bi ta podrška imala svoj efekat potrebno je i znati na koji način se ona pruža, ohrabriti i ojačati same roditelje.

Čisto kvantitativno gledajući, projektom je planirano osam radionica za roditelje, po četiri godišnje (2019 i 2020) i taj plan je i ostvaren. Roditelji su bili prisutni, uključivali se aktivno u radionice, a tome je znatno pomogao i interaktivni pristup koji se provodio na samim radionicama.

Govoriti o efektima ovih radionica je teško bez da se ne spomenu njihova djeca, odnosno mlađe osobe sa invaliditetom koje su zapravo i osnovni motiv njihovog dolaska na radionice. Uspjesi njihove djece su i njihovi uspjesi i najbolji indikator da sve ovo ima smisla.

„Bila sam jako skeptična kada je u pitanju mogućnost da moj sin živi samostalan život. Uvijek sam ga štitila, praktički radila sve za njega, oblačila ga, stavljala mu hranu na stol,

jednostavno, sad to mogu slobodno reći, štitila ga i više nego što treba. Kada je počeo raditi sa Lotosom, promjena je bila vidljiva. Vidio je druge ljude sa invaliditetom koji žive samostalno, i počeo je da odbija moju pomoć. Htio je da radi što je više moguće sam. A ja sam počela učiti kako da ga podržavam a da pri tome nisam previše zaštitnički nastrojena. I ide nam nekako. Uvijek učimo i ja i on. A prije neki dan mi je rekao da želi da nađe stan i da živi sam. Naravno da se bojam, i da ne znam kako da mu u tome pomognem, ali nekako znam da je to slijedeći korak. Normalan korak, i znam da će ga prihvati i biti mu podrška kada dođe vrijeme za to...“. -majka Dževada koji je jedan od lidera Peer grupe

Ono što svakako treba još spomenuti je da su u ovom ciklusu neki od roditelja uzeli učešće u prezentacijama projektnih dostignuća i općenito metodologije rada sa mladim osobama sa invaliditetom. Između ostalog to je i jedan od razloga zašto su neki od roditelja prisustvovali treningu Vještine prezentacije i komuniciranja. Naravno da je nerealno očekivati da će svaki od roditelja koji je prisustvovao radionicama uzeti učešća u ovakvim aktivnostima. Ipak, činjenica da je stvorena jezgra od nekoliko roditelja koji su spremni da učestvuju u aktivnostima i van samih radionica pokazuje da je moguće aktivirati i same roditelje i to svakako može samo da ohrabri.

Ono što su radionice u ovom ciklusu pokazale je da je rad sa mlađim roditeljima mnogo učinkovitiji.

„Radionice su nam pokazale da je mnogo lakše postići rezultate sa mlađim roditeljima, što je zapravo samo dokaz toga da je neophodno što je prije moguće otpočeti rad sa njima. I mi ćemo svakako ovo saznanje uzeti u obzir u našim dalnjim planovima“. - Suvad Zahirović direktor IC Lotos

Ova konstatacija, svakako ne znači niti je treba razumjeti na način da se može i treba odustati i od nešto starijih roditelja. Istina je da je teže sa njima raditi, možda rezultati nisu toliko impresivni, ali se od njih ne smije odustati.

5.2.3 Promocija metodologije rada Lotosa sa MOSI u drugim OCD i široj zajednici

Već sada zavidno iskustvo i razrađena metodologija rada sa mladim osobama sa invaliditetom jednostavno pred Lotos stavljuju i obavezu daljnje promocije ovakvog načina rada. I kroz projektni prijedlog je to prepoznato pa je i dio aktivnosti usmjeren ka promociji i prenošenju iskustava samog Lotosa u njihovom radu na stvaranju mogućnosti za samostalan život mlađih osoba sa invaliditetom.

Dva su osnovna načina koja su korištena. Prvi su prezentacije koje su održavane uglavnom u Tuzlanskom kantonu, ali i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Teško je govoriti o tome koliki su rezultat ove prezentacije postigle i da li će motivirati neko od Udruženja da na neki način krene putem Lotosa i koristi njegova iskustva. Objektivno govoreći, to su više bile promocije rada nego uvid u konkretna iskustva i prilično je jasno da postoji veliki prostor, ali reklo bi se i potreba za sistematičnijim pristupom promocija metodologije i rezultata koje Lotos postiže. Lotos je lider Koalicija organizacija osoba sa invaliditetom u Tuzlanskom kantonu, tačnije, ne samo lider nego praktički i nosilac gotovo svih aktivnosti unutar ove Koalicije. Organizacije koje su članovi Koalicije jako dobro znaju kvalitete i rezultate Lotosa, ali nažalost one same nemaju kapacitet niti da preuzmu metodologiju niti da budu promotori rada na osnaživanju mlađih osoba sa invaliditetom za samostalan život. Nužno će biti tražiti organizacije osoba sa invaliditetom sa područja čitave Bosne i Hercegovine, pa zašto ne i iz regionala, koji mogu biti i saveznici u borbi za ciljeve

koje Lotos proklamira. Kroz ta savezništva i konkretnе akcije ћe se na najlakši i reklo bi se na najbrži način i promovirati metodologija koja je kroz ovaj projekt zaživjela.

Učešće u MyRight programu je svakako otvorilo mnoga vrata Lotosu, i tu mogućnost treba koristiti.

Drugi način prezentacije rada i ciljeva Lotosa su posjete organizacija osoba sa invaliditetom u Lotos. Te posjete su svakako korisne iako ako govorimo o konkretnim stvarima, čini se da je zapravo najveća promocija dolazila iz činjenice da su radionicama i Peer podršci prisustvovali i članovi drugih organizacija osoba sa invaliditetom i na taj način u svoje matične organizacije donosile iskustva i znanja iz Lotosa.

5.3 Očekivani rezultat 3: MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život

Pronaći i ospasobiti buduće mlade lidere unutar zajednice osoba sa invaliditetom koji će u dogledno vrijeme moći da preuzmu vođstvo Pokreta osoba sa invaliditetom je jedan od najvećih izazova sa kojima se susreću općenito organizacije civilnog društva koje se bave pitanjima položaja osoba sa invaliditetom. Projektnim prijedlogom Lotosa je upravo kroz očekivani rezultat 3 (*MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalan život*) napravila konkretan korak u iznalaženju rješenja za spomenuti izazov.

A pristup je u osnovi vrlo jednostavno zamišljen. Odabранo je desetak mladih ljudi, dio njih je završio u prvom ciklusu Lotosove radionice, dio u drugom ciklusu i kroz konkretna zadužena adresovana im je odgovornost za određene zadatke. Istovremeno, poticani su da sami iniciraju aktivnosti na promociji borbe za samostalan život mladih osoba sa invaliditetom. I pokazalo se da to funkcioniše. A primjera je mnogo.

Dvije mlade djevojke, obadvije osobe sa invaliditetom, Senaida i Fatma su zajednički napisale projekat pod nazivom „Jednakost bez granica“ aplicirale i dobiti grant. A na osnovu dobijenog granta, ove dvije mlade djevojke su vodile deset radionica u srednjim školama u Tuzli na temu „Podizanje svijesti mladih o poziciji i pravima osoba sa invaliditetom“. I to je urađeno na jedan vrlo kreativan i zanimljiv način.

Neki drugi mlađi ljudi su ugovarali sastanke kod načelnika svojih opština, tražili promjene u pristupu invalidnosti, neki su opet išli u škole i pokušavali lobirati da se uklone arhitektonske prepreke za osobe sa invaliditetom. Nisu sve akcije bile uspješne, negdje se došlo i do konkretnih rješenja, negdje su se samo dobila obećanja, negdje se naišlo i na odbijanje..., ali ono što je najvažnije, svaki od ovih mlađih ljudi nam je rekao „shvatili smo da se moramo boriti za sebe“.

Amela Goletić je jedna od najsvjetlijih priča ovoga projekta. „*Ja prije dolaska u Lotos i ova sadašnja Amela su dvije različite osobe. Ona prije je bila šutljiva, zatvorena, nekomunikativna bez želje i mogućnosti da bilo šta promijeni. Ova danas Amela, je samouverena osoba koja ima svoj cilj pred sobom, koja zna šta hoće, i koja je spremna da se za to bori*“. A da bi se spoznao koliki je to napredak, moramo opisati situaciju i okruženje iz kojeg Amela dolazi. Živi zajedno sa roditeljima u kolektivnom smještaju i nijedno od roditelja ne radi. Ne postoji adekvatan transport od mjesta boravka do Lotosa ili bilo koje druge institucije. Naravno, da nije bilo ni finansijskih sredstava da se svi ovi izazovi nekako savladaju. A onda je počela priča sa Lotosom i Amelinim učešćem u ovom

projektu. Spomenuli smo sve teškoće sa kojima se suočavala, spomenimo onda i to da bez obzira na sve, Amela nikad nije izostala ni sa jednog treninga, događaja ili kampanje. Nedugo, nakon što je pristupila Lotosu i imala par prvih treninga, upisala je studij socijalnog rada. Sama je uspjela da pronađe malu stipendiju, organizovala akciju prikupljanja sredstava i na taj način pokrila troškove studiranja. Danas je apsolvent studija socijalnog rada i najveći zastupnik prava osoba sa invaliditetom na fakultetu koji pohađa.

Ali posebnu satisfakciju je doživjela ove godine. Dobila je poziv da govori pred učenicima svoje srednje škole o vršnjačkom nasilju koje se dešava prema mladim osobama sa invaliditetom i općenito o njihovom položaju. U istoj školi u kojoj je sama doživljavala vršnjačko nasilje. O tome priča sa puno emocija: „*Nije me nimalo bilo strah kada sam došla pred učenike da im pričam o svome iskustvu. Osjećala sam se snažno, osjećala sam da imam što da im kažem. I pričala sam im. I bila sam zadovoljna sa sobom. Direktorica škole mi je rekla da su mi vrata uvijek otvorena za neku inicijativu, razgovor. I sve se to dešavalo u školi za koju su me vezala neugodna iskustva*“.

Amela će nesumljivo biti jedan od lidera Pokreta osoba sa invaliditetom. Ako ćemo pravo, ona je to već i sada.

5.3.1 Aktivi mladih

Program MyRight-a je inicirao, a sve kao odgovor potrebama na terenu, aktivnosti koje za cilj imaju aktivnije učešće mladih osoba sa invaliditetom u svim procesima vezanim uz oblast invaliditeta. U tom kontekstu, jedna od osnovnih aktivnosti je bila i organizovanje Aktiva mladih unutar svake od Koalicija koje učestvuju u MyRight programu, pa tako i Koalicije organizacija osoba sa invaliditetom sa područja Tuzlanskog kantona. Moglo bi se reći da je ova inicijativa koja je išla kroz MyRight i sam projekat koji implementira Lotos na neki način kompatibilni i da su se u pravo vrijeme dogodili. Činjenica je da Aktiv mladih Koalicije Tuzlanskog kantona čine uglavnom mlade osobe sa invaliditetom koje su prošle kroz Lotosove radionice, praktički upravo osobe koje su na neki način i viđene kao potencijalni lideri. Aktivi mladih koji rade na nivou Koalicija su takođe spona između mladih sa područja čitave Bosne i Hercegovine posebno onih koji su uključeni u Program MyRight-a. Upravo osobe koje su dio ove mlade grupe budućih lidera koje je Lotos okupio su dale značajan doprinos izradi prve Strategije rada sa mladim osobama sa invaliditetom, uspostavljeni su redovni i kvalitetni sistemi komunikacije i stvoreni uslovi i za zajedničko djelovanje. Čini se da bi baš ove mlade osobe sa invaliditetom, koje su kroz Lotosov projekat dobile šansu da se profiliraju kao budući lideri, a MyRight program ih povezao sa drugima, mogli biti ona snaga koja će dati novi impuls Pokretu osoba sa invaliditetom.

5.3.2 Video priče i promotivni materijali

Kada govorimo o aspektu promocije, možemo je posmatrati sa dva aspekta. Prvi je da su u realizaciju i video priče i promotivnog materijala bili uključeni, zapravo u dobroj mjeri i kreatori upravo mlade osobe sa invaliditetom, odnosno osobe iz grupe potencijalnih lidera. To je bilo praktički još jedno delegiranje dužnosti i obaveza, uz istovremeno jačanje same odgovornosti mladih osoba.

S druge strane svi ovi materijali imaju svoju jasnu promotivnu svrhu, prevashodno u kontekstu promocije rezultata projekta, ali takođe i mogućnosti samostalnog života MOSI.

Kroz projekat su izrađeni leci i posteri koji su distribuirani po Tuzlanskom kantonu i kroz njih se javnost mogla upoznati o samom projektu i njegovom značaju za osobe sa invaliditetom. Također, jedna od namjena je bila i animiranje kako zajednice, ali tako i samih osoba sa invaliditetom da se aktivnije uključe i pronađu sebe unutar samog projekta.

Video priče koje su mogu naći na YouTube kanalu IC Lotosa su najupečatljiviji dio ovog segmenta projekta. Na neki način, kroz te video priče se sublimiraju i oni ključni rezultati koji su postignuti. Urađen je jedan 45 minutni video film koji kroz priče samih učesnika projekta pokazuje kakav je napredak urađen, kako se proces odvijao i šta je za učesnike značio. Urađeni su takođe i kratki trominutni filmovi koji na sažet način zapravo govore istu priču. Kao što rekosmo, upravo mladi iz grupe potencijalnih lidera su bili nosioci čitavog posla, uz naravno neophodnu pomoć projektnog osoblja i konsultanta.

Video priče i općenito promotivni materija su korišteni i u prezentacijama koje su organizovane kako u Tuzlanskom kantonu tako i u drugim dijelovima BiH. Bilo da je riječ o široj javnosti, predstavnicima institucija, drugim organizacijama civilnog društva ili medijima. I mlade osobe sa invaliditetom, koji su i glavni protagonisti video filmova, su bili i glavni protagonisti i tih prezentacija.

Kada govorimo o samim video pričama odnosno o tome kakva je istinska korist od njih, onda se treba spomenuti još jedan elemenat. A to je činjenica da ove video priče mogu biti i zaista autentičan dokument jednog vremena, a takođe će postati i važan dio institucionalne memorije same organizacije a u nekoj daljnjoj perspektivi i čitavog Pokreta osoba sa invaliditetom. Možda je ovaj benefit i vrijedniji od onog promotivnog za koji će se svakako morati koristiti i dodatni alati i trebati dodatno vrijeme

5.4 Očekivani rezultat 4: IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumenata, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa

Mora se istaći da je u projektnom smislu ovakvo postavljanje očekivanog rezultata prilično neuobičajeno. Ali takođe pokazuje i jednu vrstu dvojakog odnosa između Lotosa i STIL-a. Naime, STIL je ovdje u ulozi donatora, ali takođe je i ulozi partnera, onoga sa kim se blisko surađuje, razmjenjuju iskustva, znanja a i zajednički se radi na implementaciji nekih aktivnosti. Da bi ove dvije funkcije, donatorska i partnerska mogle biti kompatibilne, potrebno je istinsko povjerenje između organizacija, profesionalizam u radu koji će znati postaviti i granice između dviju uloga. I očito je da se, makar sudeći po stepenu i intenzitetu saradnje, to u ovom slučaju i uspjeva.

Potrebno je reći par riječi i o samom STIL-u. STIL je švedska organizacija civilnog društva osnovana još davne 1984 godine od strane osoba sa invaliditetom. Misija STIL-a je da svako bude u mogućnosti da kontrolira, odnosno upravlja svojim životom. Prvi su u Švedskoj počeli da nude personalnu asistenciju koja zapravo postaje i njihov zaštitni znak. Personalna asistencija je, kako to STIL lijepo formulira, *garancija ostvarenja svačijeg prava da živi svoj život onako kako želi*.

Upravo aktivnosti na promociji i unapređenju samostalnog života osoba sa invaliditetom su i povezale IC Lotos i STIL. Naravno, da načini i oblici borbe za samostalan život nisu i ne mogu biti isti, prevashodno zbog različitog okruženja iz kojeg dolaze organizacije, i različitog stepena ekonomskog razvoja dviju zemalja. Svakako da je i program MyRight-a koji se implementirao u Bosni i Hercegovini značajno olakšao ovu saradnju.

Nužno je istaći da je već u fazi formulisanja projektnog prijedloga za prvi ciklus (2015-2017) STIL bio aktivan učesnik. Kroz mentorstvo, razmjenu mišljenja, i naravno u konačnici i kao donator koji odobrava sredstva.

Projektnim prijedlogom je predviđeno da se na redovnoj osnovi održavaju sastanci, dijele informacije i iskustva, uz naravno slanje redovnih godišnjih izvještaja. Općenito govoreći, čitav ovaj period bi se, barem kada je riječ o ovom očekivanom rezultatu, mogao podijeliti na dva perioda. Period do pojave Covid 19, dakle 2018 i 2019 godina i period nakon Covid 19. Iako sam stepen suradnje i komunikacije nije oslabio, ipak su metodi bili drugačiji.

U prvoj godini projekta 2018 godine, pored redovnih Skype sastanaka i e-mail komunikacija, menadžment i dio osoblja STIL-a je posjetio Lotos i imao priliku neposredno se uvjeriti u rezultate koje postižu ali i metode koje primjenjuju. To je takođe bila prilika da se i učesnici Lotosovih radionica susretu sa ljudima iz Švedske i čuju njihova mišljenja i ohrabrenja. U 2019 godini projektni tim Lotosa je posjetio STIL i pred članovima Skupštine STIL-a imao priliku prezentovati sve što je uradio. Ono što je interesantno napomenuti je da je sama metoda rada sa mlađim osobama sa invaliditetom, posebno potencijalnim liderima privukla veliku pažnju upravo zbog mogućnosti da se aplicira i u Švedskoj. Iako to može zvučati i pomalo čudno obzirom na ogromne razlike u stepenu razvijenosti, čini se da problemi motivacije, pronalaženja puteva da se mlađi osobe sa invaliditetom jače i društveno angažuju, jesu univerzalni.

Nažalost, Covid je spriječio da se ove posjete nastave i u sljedećim godinama projekta. Posebna žaljenje ostaje što se nije dobila prilika i da neki od mlađih osoba sa invaliditetom koji su prošli Lotosove treninge posjetile Švedsku i na licu mjesta se uvjere o tome šta znači borba za sopstvena prava. Vjerujemo da bi takvo jedno iskustvo unijelo i dodatnu dozu entuzijazma.

Treba spomenuti da su obje organizacije učestvovali na redovnom ENIL Freedom Drive skupu i iskoristile tu priliku za razmjenu iskustva, mišljenja, ali i da zajednički prezentiraju ono što rade u svojim zemljama. Nažalost Covid se umiješao i sljedeći ENIL Freedom Drive je održan virtualno, a to, koliko god se trudili, ipak ne može zamijeniti sastanke uživo.

Sumirajući sve što je rečeno, može se zaključiti da je partnerstvo sa STIL ojačano, iako ostaje žaljenje zbog toga što je pandemija Covid 19 ipak spriječila da se ta saradnja intenzivira, posebno sa aspekta konkretnе izmjene iskustava rada, ali i kroz približavanje članstva i samih korisničkih grupa.

5.5 Oblasti koje su zajedničke za čitav projekt (Cross cutting issue)

5.5.1 Rodna ravnopravnost i njena primjena kroz projekt

Pitanjima rodne ravnopravnosti je Lotos oduvijek pridavao značaj. I to nije samo slučaj kroz ovaj projekt. Uostalom, u ovom trenutku Lotos je u procesu implementacije još jednog projekta koji se upravo tiče rodno zasnovanog nasilja nad ženama i već je to dovoljna ilustracija istinitosti gore navedene tvrdnje.

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti vezano za projekat onda možemo govoriti o dva različita nivoa. Prvi je organizacijski, strukturni i treba se istaći da je upravo kroz ovaj projekat i očekivani rezultat 1 (jačanje kapaciteta Lotosa) došlo do promjena kojima se postigao balans kada je u pitanju rodna ravnopravnost: posebno se to odnosi na upravljačka tijela gdje je gotovo u potpunosti izbalansiran odnos muškaraca i žena, ali i izvršnu strukturu gdje takođe postoji balans.

Drugi nivo je korisnički nivo, odnosno pitanje balansiranog učešća i žena i muškaraca u projektu. Kada je riječ o mlađim osobama sa invaliditetom, taj balans postoji i to zapravo i ne treba da čudi. Činjenica je da je BH društvo još uvijek poprilično patrijarhalno i da su ženska djeca u dobroj mjeri zapostavljena. To je posebno izraženo kod mlađih ženskih osoba sa invaliditetom, kojima se uskraćuje školovanje, doticaj sa svijetom. Upravo je to i razlog zašto je ovaj projekat bio i prilika za jači angažman na uključivanju mlađih djevojaka sa invaliditetom, i nekoliko primjera koji su pokazani i kroz izvještaj pokazuju da je to bio pravi izbor.

Kada je riječ o roditeljima i srodnicima mlađih osoba sa invaliditetom, kao posebnoj ciljnoj grupi, onda treba istaći da je tu znatno veće učešće majki nego očeva, odnosno ženskih srodnika od muških. To je opet nešto što se moglo očekivati, mada posljednji mjeseci ukazuju da ima postepenih poboljšanja, odnosno i većeg učešća muškaraca. To na određen način pokazuje da postoji prazan prostor da se i veći broj muškaraca uključi u programe podizanja svijesti o životu osoba sa invaliditetom, i bilo bi korisno istražiti koji su to načini i metode rada koje bi i njih na neki način dodatno potakle.

5.5.2 Saradnja sa kancelarijom MyRight u BiH

Bez imalo pretjerivanja, ali otvaranje kancelarije MyRight-a u Sarajevu 2010 godine i njihov kontinuiran rad sa organizacijama osoba sa invaliditetom je donio izuzetan napredak. Zbog toga je i saradnja sa kancelarijom odnosno osobama koji je vode od krucijalnog značaja i za Lotos kao cjelinu ali i za sam projekat. STIL je dio velike MyRight-ove porodice, a činjenica da Lotos ima partnerske odnose sa STIL-om samo potvrđava značaj te saradnje. Jedna od najvažnijih uloga MyRight kancelarije je u samom procesu monitoringa projekta. Treba podsjetiti da su neki od ključnih alata koji su se primjenjivali u projektu, posebno vezano za jačanje same organizacije, upravo došli od MyRight-a i primjenjuju se na sve organizacije koje su ili dio MyRight-a ili su u nekom obliku partnerstva. Prije svega se to odnosi na OKTAGON kao svojevrsni alat za samoprocjenu progresa same organizacije u različitim oblastima, ali tu su takođe i Akcioni i Monitoring planovi. Sasvim sigurno, nije nevažno reći, i da je kroz programe MyRight-a i treninge koje je organizovao znatan broj ljudi u organizacijama civilnog društva, uključujući i Lotos, dobio nova i kvalitetna znanja o različitim oblastima, kao što su upravljanje projektnim ciklusom, javno nastupanje, prikupljanje sredstava i slično.

Druga važna stvar je da je Lotos kroz učešće u Koaliciji osoba sa invaliditetom odnosno u zajedničkim aktivnostima Koalicija koje je podržavao MyRight uspio da proširi ideju samostalnog života mlađih osoba sa invaliditetom. Upravo je Lotos bio jedan od kreatora ideje o nužnosti većeg uključivanja mlađih osoba sa invaliditetom u sve procese koji se odvijaju u polju borbe za prava osoba sa invaliditetom.

Saradnja sa MyRight-om je svakako doprinijela i promociji kako samog Lotosa tako i metodologije koju koristi. Još uvijek ostaje prilično široko polje za promociju ovih aktivnosti, i pomoći kancelarije MyRight-a u tome može biti itekako značajna.

6. Zaključci

Prezentovani nalazi su bili osnovni input za donošenje zaključaka vezanih za ostvarenje ciljeva planiranih projektom kao i procjenu samog projekta. Evaluacijski kriteriji postavljeni kroz ToR su bili vodič u procesu donošenja zaključaka.

Relevantnost: Suština djelovanja organizacija civilnog društva bi trebala biti da mijenja živote ljudi na bolje. Ili makar da utiče na procese mijenjanja. I to je u osnovi glavni kriterij kojim se treba rukovoditi kada procjenjujemo relevantnost nekog projekta, relevantnost rada i postojanja neke organizacije. A ako je tako, onda je odgovor na pitanje o relevantnosti ovog projekta, vrlo jednostavan, on zaista za ciljnu grupu jeste važan, dodiruje njihove osnovne probleme i pomaže im da se lakše suoče sa životom.

I kroz ovu evaluaciju, ali kroz druge materijale, bilo da je riječ o video pričama ili priručnicima, jasno su pokazani primjeri mlađih osoba sa invaliditetom koji su kroz ovaj projekat promijenili svoj stav prema životu, koje je projekat naučio da se vrijedi boriti, i koji malo pomalo pronalaze svoje mjesto u društvu.

Od izuzetne važnosti je što ovaj projekat uključuje i roditelje i bližu rodbinu mlađih osoba sa invaliditetom. Upravo porodica je onaj segment društva koji, pored same osobe sa invaliditetom, najviše osjeća posljedice društvene nebrige o osobama sa invaliditetom. Kada kažemo nebrige, onda mislimo na nepostojanje čitave paleta uslova i usluga, počevši od arhitektonskih barijera, nepostojanje personalne assistencije, obrazovanja zdravstvenog sektora itd. Nažalost, povlačenje u sebe i u porodične okvire je često način na koji se reagira, i u tom strada i sama mlada osoba sa invaliditetom ali i čitava porodica. Kroz projekat koji je IC Lotos implementirao i porodica je dobila šansu da, ne samo stekne nova znanja, nego da u stvarnosti vidi šta i za njih same znači sposobiti mladu osobu sa invaliditetom da živi samostalno.

Pitanje samostalnog života osoba sa invaliditetom je nešto o čemu će se u Bosni i Hercegovini morati pristupiti na ozbiljniji, više sistemski način. I u njega će morati biti uključena i država i njene institucije. Nažalost, opće stanje u društvu je takvo da jednostavno ne obećava da će se to desiti uskoro. I na organizacijama osoba sa invaliditetom ali i općenito na organizacijama civilnog društva je da rade dvije stvari. Kroz konkretne projekte pomažu i osposobljavaju mlađe osobe sa invaliditetom za samostalan život i da pitanje samostalnog života osoba sa invaliditetom drže, koliko te to moguće, u fokusu javnosti. A ovaj projekat je uspio da inkorporira oba spomenuta elementa.

Efektivnost: Trideset troje mlađih osoba sa invaliditetom je prošlo kroz ciklus obuke i podrške koju im je pružio ovaj projekat i znatno podiglo svoju samosvijest, učinili su i konkretnе korake ka mijenjanju svoga života. Njihovi roditelji i bliži srodnici su dobili šansu da spoznaju mogućnosti osoba sa invaliditetom i dobiju nadu da će i njihova djeca moći samostalno da žive. Osim toga, dobili su i konkretnе alate kako i na koji način da budu pozitivni dio procesa njihovog osamostaljivanja.

Kroz uvođenje Peer radionica kao redovne usluge u Lotosu proširen je i broj korisnika, odnosno mlađih osoba sa invaliditetom i njihovih roditelja koji dobijaju podršku kroz metodologiju koja je razvijena u okviru ovog projekta.

Stvorena je baza od 8 do 10 mlađih ljudi koji imaju potencijal da sutra preuzmu vodeće uloge u pokretu osoba sa invaliditetom. Oni su na neki način, već gurnuti u vatru i polako preuzimaju i dužnosti i odgovornosti za određene aktivnosti.

Kreirane su video priče koje svojim sadržajem mogu motivirati i druge mlade osobe sa invaliditetom da krenu u procese mijenjanja svoga života, odnosno da se priključe borbi za bolji položaj osoba sa invaliditetom.

Nije nimalo nevažno i to što je i sam Lotos kroz ovaj projekat organizacijski ojačao, sistematizirao određene elemente unutar svoga rada, dopunio postojeća pravila i procedure što uključuje i izmjene Statuta kao najvišeg akta udruženja. Od posebnog značaja je daljnja potvrda strateškog pristupa razvoju organizacije u svim njenim segmentima, uključujući i prikupljanje sredstava, komunikaciju itd.

Sve ovo što smo nabrojali su jasni i mjerljivi rezultati projekta koji svojim sinergijskim djelovanjem utiču na položaj ciljnih grupa. Ključni elementi projekta su dobro balansirani, postoji jasan kontinuitet između dva projektna ciklusa i faktički rezultati drugog ciklusa se u dobroj mjeri naslanjanju na ono što je postignuto u prvom ciklusu.

Efikasnost: Raditi profesionalno i zadržati aktivistički pristup radu i korisnicima. Ovo je postavka koju Lotos pokušava uvijek da slijedi. U procesima implementacije planiranja aktivnosti, Lotos je radio na profesionalan način, pokušavajući u svakom trenutku da interes korisnika bude na prvom mjestu. U ovom projektnom ciklusu Lotos je bio suočen i sa pandemijom Covid 19 koja je utjecala na čitavo društvo i sasvim je jasno da nije mogla zaobići ni ovaj projekat. Upravo u takvim trenucima pokazala se i profesionalnost Lotosa, spremnost i sposobnost da u hodu mijenjaju određene elemente projekta ili bolje rečeno prilagođavaju ih trenutnom stanju. Kao rezultat sposobnosti prilagođavanja kreirane su i on-line Peer radionice koje su se pokazale vrlo uspješnom, a i budžet je doživio određena preslaganja prevashodno zbog novonastalih okolnosti i potrebe da se aktivnosti prilagode datom trenutku.

Kada govorimo o efikasnosti, mora se istaći da je korisnički pristup, moglo bi se reći gotovo personalni, omogućio lakše otvaranje korisničke grupe, kao i prihvatanje i samu implementaciju naučenog.

Održivost: Pitanje održivosti projektnih rezultata je jedno od ključnih pitanja koje određuje uspjeh projekta. Kada govorimo o projektu „Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH“ održivost možemo posmatrati sa nekoliko aspekata.

Prvi aspekt je sposobnost samog Lotosa da i dalje provodi aktivnosti koje su kroz projekat etablirane. Jasno je da je to usko vezano sa jačanjem organizacijskih i ljudskih kapaciteta samog Lotosa. Kao što je već spomenuto, kroz projekat je Lotos osnažio svoje kapacitete, inovirao svoje procedure, i kadrovski se osvježio. Od posebnog značaja je što je kroz Strategiju prikupljanja sredstava jasno naznačio i potrebu da se napravi diversifikacija izvora sredstava, pa je jedan od ciljeva da dio sredstava dolazi i od izvora koji nisu projektne prirode. To je svakako važno i zbog činjenice da aktivnosti koje vodi Lotos imaju svoju cijenu, a nemoguće je da se na duži period čitava aktivnost, posebno radionice Peer podrške, finansira samo iz jednog projekta. U tom kontekstu, jasno je da će Lotos morati ojačati svoje veze sa institucijama sistema i na neki način dio sredstava pokrivati i iz tih izvora.

Kada govorimo o održivosti projektnih rezultata, više puta je rečeno da su rezultati i više nego dobri, neke od priča koje su se desile kroz projekat i zahvaljujući projektu su zaista fascinantne. Ključno pitanje je, kako i šta dalje. Ili možda još preciznije, koji bi slijedeći korak trebao biti. Metodologija koja je uobličena kroz Priručnike i Vodiče za rad sa mladim osobama sa invaliditetom je svakako izvanredna polazna osnova za daljnje promišljanje. Naravno da evaluacija ne može ponuditi potpuno jasne odgovore kako dalje. Ali nadamo se da može potaknuti na razmišljanje o nekoj vrsti autorizacije same metodologije, ne samo zbog

zaštite same metodologije, nego i zbog lakšeg ulaska u sistem. Kao što smo već rekli, teško je očekivati da na neki duži rok ova metodologija se može finansirati samo iz jednog projekta, a upravo autorizacija i prihvatanje metodologije, koja uvijek treba da bude fleksibilna i podložna dodatnim poboljšanjima, od strane sistema jeste jedna od mogućih puteva održivosti projektnih rezultata. Naravno, svjesni smo da u neuređenom sistemu kakav još uvijek vlada u Bosni i Hercegovini je teško govoriti o autorizaciji bilo čega, i da je to trnovit i težak proces, ali bi bilo dobro početi o njemu razmišljati.

Neki od elemenata održivosti su postignuti i kroz stvaranje mladih lidera, od koji neki već jesu, a drugi mogu u budućnosti, preuzeti i jasne uloge u procesima vođenja aktivnosti. Zadržati mlađe ljudi koji su prošli radionice Lotosa i uključiti ih u različite vidove aktivnosti je elementarni dio održivosti. Ne samo zbog pokreta osoba sa invaliditetom, jačanja Lotosa i drugih organizacija osoba sa invaliditetom, nego zbog toga što oni mogu biti model uspjeha na koji će se nadovezivati neke buduće aktivnosti, projekti i ideje.

Uticaj: O uticaju koji će projekat imati na položaj mladih osoba sa invaliditetom, općenito na pitanja samostalnog života, će se moći jasnije govoriti tek u nekim budućim godinama. Ipak, već je dovoljan protok vremena da se neki preliminarni zaključci mogu dobiti. Ono što je jasno da je projekat otvorio mogućnost mladim osobama sa invaliditetom sa područja Tuzlanskog kantona da se socijaliziraju, dobiju neke nove vještine i približe, a neki i ostvare, ideju samostalnog života. Projekat je na neki način probudio nade i kod roditelja i kod mladih osoba da postoji nade u bolje sutra i to je jedna od ključnih vrijednosti projekta. Kroz projekat je generisana i jedna nova energija, stvoreni nukleusi na kojima će se temeljiti i nastavak borbe za stvaranje uslova za samostalan život mladih osoba sa invaliditetom.

Ipak, pitanje samostalnog života osoba sa invaliditetom, iako neodvojivi dio procesa inkluzije, još uvijek nije dobio mjesto kod institucija sistema i nesumljivo je da postoji prostor za jačanje uticaja organizacija koje se bave pitanjima samostalnog života mladih osoba sa invaliditetom. Takođe, i samo civilno društvo je još uvijek u dobroj mjeri prilično nijemo kada je riječ o ovoj problematici. Svakako da je pozitivno što su se kroz projekat održale prezentacije metodologije rada koju Lotos provodi, ali se čini da se mora razmišljati i o drugaćijim oblicima animiranja organizacija civilnog društva posebno organizacija osoba sa invaliditetom. U suprotnom, sve što Lotos radi može ostati samo kap u moru, sjajna i blistava kap ali ipak samo kap. Koalicija Tuzlanskog kantona čiji je lider Lotos je svakako jedan od mehanizama kojima se uticaj projekta može proširiti i na druge dijelove Bosne i Hercegovine.

Koherentnost: Teško je govoriti o nekoj koherentnosti projekta Lotosa u situaciji kada se jako malo organizacija na konkretan način bavi pitanjima samostalnog života. Ono što se može reći je da je čitava projektna ideja jasno uklopljena u procese borbe za inkluziju osoba sa invaliditetom koja se snažno zagovara kroz aktivnosti MyRight-a u Bosni i Hercegovini. Zapravo, reklo bi se da aktivnosti MyRight-a, a posljedično i Lotosa, ucrtavaju put kojima bi se drugi trebali kretati.

Kada govorimo o projektu, treba jasno naglasiti da je on u potpunosti koherentan sa osnovnim dokumentima vezanim za prava osoba sa invaliditetom (UN Konvencija), da slijedi pozitivna iskustva drugih zemalja i uspešno ih prilagođava bosanskohercegovačkom okruženju.

7. Preporuke:

Činjenica je da je projekat bio uspješan sa jasnim rezultatima i stvarnim uticajem na živote korisničke populacije. Ipak, svaki projekat, ma koliko god bio uspješan, ostavlja dovoljno prostora da se određene stvari dopune, usavrše ili jednostavno sagledaju i iz drugog ugla. Preporuke koje će biti prezentirane u daljem dijelu teksta prije svega treba shvatiti kao doprinos daljem promišljanju o ovoj temi. Neke od preporuka se tiču više samoga Lotosa kao organizacije, neke su usmjerene ka projektnim rezultatima, ali u svojoj sveukupnosti treba da pomognu u dostizanju konačnog cilja, stvaranju adekvatnih uslova za kvalitetan samostalan život osoba sa invaliditetom.

- **Strateški pristup** vođenju organizacije u svim njenim segmentima treba i dalje da bude bazični način promišljanja budućnosti organizacije. Na ovaj način, stvaraju se uslovi da se uvijek bude vjeran misiji, uključuje se korisnička populacija u kreiranje budućnosti i što je najvažnije Lotos postaje proaktivni faktor u oblasti rješavanja životnih pitanja osoba sa invaliditetom.
- **Kultura kontinuiranog učenja** koja je zaživjela u Lotosu treba i dalje njegovati. Živimo u dinamičnom vremenu koje se mijenja iz mjeseca u mjesec i prepoznavanje potrebe za neprestanim usavršavanjem je jedna od graničnih linija koja dijeli uspješne i neuspješne.
- **Razvijanje metodologije Peer podrške** i njena potvrda u praksi je svakako jedan od najvećih rezultata projekta. Sve ono što je urađeno u prvom a ažurirano u drugom ciklusu, kreiranje dokumenata, priručnika i vodiča je zaista izvanredno. Ipak, da bi se ta metodologija mogla i valorizirati pa u nekoj daljnjoj budućnosti i ozvaničiti, bit će potrebna i dodatna nadgradnja. Nužno će svakako biti da se uspostave kriteriji vezani za pitanja, ko može da ovu metodologiju provodi, koji su minimalni uslovi za njeno provođenje itd. Naravno, za potpunije i konkretnije prijedloge u kojem pravcu daljnji razvoj metodologije treba ići je potrebno šire i dublje sagledavanje, pa i uključivanje različitih vrsta eksperata.
- **Uključivanje osoba koje su prošle radionice Peer podrške kao novih trenera**, kao što je bio slučaj u drugom ciklusu treba proširiti i na neki način inkorporirati u samu metodologiju kao njen sastavni dio.
- **Stvaranje baze mladih potencijalnih lidera** kroz njihovo angažovanje i adresovanje odgovornosti je praksa koju treba nastaviti. Na taj način se i čitav sistem Peer podrške dodatno zaokružuje, a posljedično jača i čitav Pokret osoba sa invaliditetom.
- Nužna je jača i aktivnija **promocija Peer metodologije unutar institucija sistema, civilnog društva i šire javnosti**. Činjenica je da su i u ovom ciklusu rađene prezentacije metodologije Peer podrške i konkretnih iskustava koje posjeduje Lotos, ali se ima utisak da se tome mora posvetiti veća pažnja. Rezultati koji se postižu kroz primjenu Peer metodologije su takvi da bi jednostavno bila šteta da na neki način ne postanu sastavni dio sistema borbe za samostalan život mladih osoba sa invaliditetom. Koalicije koje okuplja MyRight i sam MyRight mogu biti koristan alat u aktivnostima promocije i približavanja metodologije i rezultata različitim zainteresovanim grupama. Konačno

teško će se moći govoriti i o održivosti samih projektnih rezultata bez jače promocije unutar šire društvene zajednice što uključuje i sve njene segmente.

Zahvala

Evaluator želi da se zahvali prije svega g. Suvadu Zahiroviću i gđi Sandri Marković, na odličnoj pripremi misije u pogledu pripremljene dokumentacije neophodne za proces evaluacije, konstruktivnu diskusiju i organizaciju sastanaka koji su održani sa korisnicima. Takođe, evaluator želi da izrazi svoju zahvalnost svim osobama koje su odvojile vreme da se sastanu i da sa evaluatom razgovaraju o pitanjima projekta.

Nadamo se da će zapažanja i preporuke evaluacije olakšati unapređenje rada IC Lotos i pomoći u procesu stvaranja uslova za samostalan život osoba sa invaliditetom.

Prilozi

Prilog 1

Opis posla (TOR)

KONSULTANT ZA EVALUACIJU PROJEKTA

„Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH“

POZADINA

Projekt „Jačanje kapaciteta za samostalni život osoba sa invaliditetom u BiH“ I.C. „Lotos“ provodi u partnerstvu sa švedskom organizacijom „STIL“ iz Stockholma, a pod finansijskim pokroviteljstvom švedske organizacije MyRight, ured za BiH. Dugoročni cilj projekta je: Povećana razina samostalnosti i društvenog aktivizma mladih osoba sa invaliditetom (dob 18-36), u Tuzlanskem kantonu i Bosni i Hercegovini, a putem osiguranja potpunog poštivanja prava kroz provedbu UNCRPD, kao i jednakih mogućnosti za uključivanje osoba s invaliditetom u društvo.

Projekat se izvodi u dva ciklusa. Prvi ciklus (period 2015. – 2017.), bio je usmjeren na jačanje kapaciteta za samostalni život grupe od 15 mladih osoba sa invaliditetom iz Tuzlanskog kantona, kao i na program jačanja kapaciteta roditelja/članova porodica ove grupe MOSI (ROSI 1).

Tijekom 1. ciklusa, ROSI 1 grupa je sudjelovala u Treningu za jačanje njihovih kapaciteta kroz 9 modula, koji je bio okosnica ciklusa, a koji je izvođen po unaprijed pripremljenom i usvojenom Kurikulumu i Priručniku. Trening je ispunio svoju svrhu, te donio rezultate iznad očekivanja.

Tokom 2. ciklusa (period 2018. do 2021.), Projekt "Jačanje kapaciteta za samostalni život osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini" omogućio je uključivanje nove grupe od 15 mladih osoba sa invaliditetom (MOSI 2) u Trening za mlade osobe sa invaliditetom (trening), kao i ostale vidove podrške koji su dio I.C. „Lotos“ IL Modela i to u razdoblju 2019.-2021. godina. Istovremeno i njihovi roditelji (ROSI 2 grupa), su bili uključeni u servise koji su predviđeni modelom.

Projektom je osim aktivnosti usmjerenih na osiguravanje vidova podrške ciljnim grupama korisnika planirano i institucionalno i administrativno osnaživanje „Lotosa“ kao doprinos dugoročnoj održivosti i stabilnosti organizacije.

Projekat je imao veliki značaj za ciljnu grupu ali i sam I.C. „Lotos“ koji je tokom trajanja projekta značajno razvio kapacitete i postao još više vidljiv i prepoznat kao resursni centar kad su u pitanju osobe sa invaliditetom.

CILJEVI PROJEKTA

Projekat "Jačanje kapaciteta za samostalan život osoba sa invaliditetom u BiH" će doprinijeti povećanju neovisnosti i socijalnog aktivizma među mladima sa invaliditetom (18 – 36) u Tuzlanskom kantonu primarno i BiH.

Cilj 1.

Unutrašnji kapaciteti I.C. „Lotos“ ojačani u povezanosti sa ACA i OCTAGON planovima, kao i I.C. „Lotos“ strateškim planom 2018-2022.

Unaprijeđeni kapaciteti unutar I.C. Lotos da ostvari svoj mandat na efikasniji način.

Indikator 1a): % završenih aktivnosti iz ACA i OCTAGON planova od baseline-a.

SOV. ACA i OKTAGON planovi

Indikator 1b): % aktivnosti završenih iz Strateškog plana 2018-2022.

SOV. Periodični izvještaji o Strateškom AIP-u AIP 2018-2022

Indikator 1c): Mišljenje korisnika/članova, zaposlenika i drugih zainteresovanih strana o kvaliteti i efikasnosti usluga IC Lotos

SOV. Intervjuji sa korisnicima (YWD), zaposlenicima i drugim zainteresovanim stranama.

Indikator 1d): Uspostavljen sistem monitoringa i evaluacije.

SOV. Instrumenti za monitoring i evaluaciju, relevantni izvještaji,

Cilj 2

Povećanje broja mladih osoba sa invaliditetom i članova porodica sa povećanom svijesti i znanjem o mogućnostima i pravima OSI u TK.

Indikator 2a): Broj MOSI i broj roditelja/članova porodice koji učestvuju u aktivnostima Projekta.

SOV. Baseline iz prethodnog projektnog ciklusa; Liste učešća.

Indikator 2b): Broj novih MOSI i broj roditelja/članova porodice sa povećanim samopouzdanjem i znanjem o pravima i mogućnostima OSI.

SOV. Intervjui

Indikator 2c): Primjeri novih MOSI i primjeri roditelja/članova porodice sa povećanim samopouzdanjem i znanjem o pravima i mogućnostima OSI.

SOV. Intervjui, fokus grupe

Cilj 3

MOSI grupa od 6-8 naprednih članova ojačala je svoje kapacitete da vode zagovaranje i lobiranje za samostalni život

Indikator 3a): Broj MOSI koji je učestvovao u obuci i drugim aktivnostima zagovaranja i podizanja svijesti.

SOV. Liste učešća.

Indikator 3b): Broj liderskih, zagovaračkih i lobističkih vještina.

SOV. Intervjui. Fokus grupe.

Indikator 3c): Broj inicijativa za podizanje svijesti, zagovaranje i lobiranje koje je preuzeo Aktiv YPWD, broj publike, broj medijskog pokrivanja.

SOV. Izvještaji o aktivnostima i medijskoj pokrivenosti. Lista učešća

Cilj 4.

IC Lotos i STIL su učvrstili svoje partnerstvo kroz nastavak zajedničkih aktivnosti Projekta, razmjenu dokumentacije, znanja i prakse te dalji razvoj međunarodnih odnosa, vrijednosti, principa i prakse.

Indikator 4a): Broj učesnika na partnerskim sastancima.

SOV. Spisak učešća i/ili zapisnik sa sastanka

Indikator 4b): Primjeri aktivnosti dogovorenih tokom partnerskih sastanaka.

SOV. Minute za upoznavanje

Indikator 4c): Primjeri implementacije dogovorenih aktivnosti.

SOV: AIP izvještaj

Indikator 4d): Broj i struktura učesnika Konferencije i neposredni efekti Konferencije.

SOV. Lista učešća i evaluacione liste.

SVRHA I CILJEVI EVALUACIJE

Projekat je započeo 2015. godine i realizovao se kroz dva ciklusa. U projektu su kao direktni korisnici učestvovalo 33 mlade osobe sa invaliditetom i članovi njihovih porodica ali je sasvim sigurno imao veći domet na druge mlade, na IC „Lotos“, na druge organizacije i zajednicu.

Obzirom na značaj i dugotrajnost projekta, te na činjenicu da se projekt nastavlja važno je da evaluacija zabilježi postignuti napredak ali da takođe bude i alat za planiranje narednog projektnog ciklusa.

Uticaj: Kakav je uticaj projekt imao na projektne korisnike i na pokret osoba sa invaliditetom generalno?

Održivost: Koliko su rezultati održivi?

Naučene lekcije: Koje su naučene lekcije za budućnost?

OBUHVAT EVALUACIJE

Evaluacija će se fokusirati na posljednju fazu projekta 2018-2021. ali će uzeti u obzir rezultate postignute u prvom projektnom ciklusu. Geografska pokrivenost se odnosi uglavnom na Tuzlanski kanton.

Osnovne grupe koje se trebaju uzeti u obzir tokom evaluacije su:

1. Mlade osobe sa invaliditetom korisnici projekata:
  - Oko 30 mlađih osoba učesnika u projektu od kojih bi evaluacijom trebalo obuhvatiti uzorak od 20%, muškarce i žene, mlade sa različitim stepenom i vrstom invaliditeta i iz različitih područja;
  - 2. Članove porodica mlađih osoba sa invaliditetom:
    - Oko 25 osoba učesnika u projektu, od kojih bi se direktno intervjuisalo 20%;
  - 3. Organizacije osoba sa invaliditetom:
    - Predstavnike organizacija koje su učestvovali u mentoring programu,
    - Predstavnike organizacija zainteresovanih da primjene Model rada sa mladim osobama sa invaliditetom i članovima njihovih porodica.

4. Medije:
  - Lokalni mediji koji su redovno pratili aktivnosti i rezultate projekta;
5. Institucije na lokalnom i regionalnom nivou:
  - Centri za socijalni rad, Zavodi za obrazovanje, Grad Tuzla, Ministarstvo rada, socijalne politike i sl.

PITANJA NA KOJA EVALUACIJA TREBA DA ODGOVORI:

Evaluacija bi trebalo da odgovori ali ne i da se ograniči na sljedeća pitanja:

RELEVANTNOST

1. Da li je intervencija obradila relevantna pitanja u pokretu osoba sa invaliditetom?
2. Koja je aktivnost bila najrelevantnija za osobe sa invaliditetom?

EFIKASNOST

3. Kako je vremenski i resursno provedena realizacija projektnih aktivnosti?

EFEKTIVNOST

4. Koliko su mlade osobe sa invaliditetom svjesne svojih prava i mogućnosti, te koliko su unaprijedile svoje zagovaračke kapacitete?
5. Koliko su roditelji mlađih osoba sa invaliditetom unaprijedili svoja znanja o pravima osoba sa invaliditetom, te koliko su prihvatili filozofiju samostalnog života?
6. Kako je projekat uticao na I.C. „Lotos“ da efikasnije ostvaruje svoju misiju?
7. Kakav je položaj Lotosa kao izvora informacija i podrške drugim organizacijama osoba sa invaliditetom, javnim institucijama i osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama?

UTICAJ

8. Kako je intervencija utjecala na živote OSI? (Obrazovanje, zapošljavanje, samostalan život, itd.)
9. Koje su promjene ostvarene u nacionalnim i lokalnim strukturama: društveni stavovi, zakonodavstvo, učeće osoba sa invaliditetom i OOSI u društvenim tokovima?

ODRŽIVOST

10. Koliko je Lotos održiv da nastavi rad za osobe sa invaliditetom?

METODOLOGIJA

Očekuje se da evaluator upotrijebi profesionalne vještine i iskustvo u definisanju najrelevantnijeg metodološkog pristupa.

Ipak, očekuje se da predložena metodologija uključuje:

1. Desk analizu i analizu dokumenata:
  - UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom;
  - Strategija IC „Lotos“ 2018-2022;
  - Projektna aplikacija za oba projektna ciklusa (2015-2021);
  - Kumulativni izvještaj za prvi projektni ciklus;

- Godišnji izvještaji za drugi projektni ciklus;
- Izvještaj o stavovima mladih osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, istraživanje;
- Kurikulum i priručnik za rad MOSI i ROSI;
- Put ka samostalnom životu (vodič);
- Mlade osobe sa invaliditetom kao budući lideri u pokretu za nezavisni život;
- Probuđeni snovi;
- Priča o mogućem - Model rada na jačanju kapaciteta mladih ljudi sa invaliditetom;

2. Intervjue, razgovore i sastanke sa grupama:

Grupa mladih osoba sa invaliditetom, grupa roditelja, predstavnici organizacija, mediji, predstavnici institucija;

3. Razgovor sa partnerima iz organizacije STIL

4. Posjetu Tuzlanskom kantonu u trajanju od 3 dana u mjesecu decembru;

PROGRAM EVALUACIJE I VREMENSKI PLAN

I.C. "Lotos" će izabrati evaluatora na osnovu njihove ponude. Ponuda, uključujući plan rada, budžet, biografije evaluatora se trebaju podnijeti do 15.09.2021. godine e-mailom na sandra@ic-lotos.org.ba, sa naslovom "Evaluacija partnerskog projekta".

Vremenski raspored evaluacije:

Aktivnosti	Datum
Ugovaranje evaluacije	Septembar 21
Kick off sastanak	Oktobar
Desk analiza i draft izvještaja	Novembar
Posjeta	Novembar
Nacrt izvještaja	06.12.2021.
Sastanak i komentari	Do 13.12.2021.
Prezentacija završnog izvještaja	Do 31.12. 2021.

IZVJEŠTAVANJE

Evaluator će izvještaj na bosanskom jeziku poslati Suvadu Zahiroviću u elektronskom formatu na ic.loots@bih.net.ba:

1. Pregled izvještaja: Na temelju Desk analize i analize dokumenata, evaluator će prezentirati pregled izvještaja. On će se sastojati od inicijalnih zapažanja nakon Desk analize, specifičnih pitanja i detaljnog radnog plana i metodologije.
2. Nacrt izvještaja će se dostaviti na komentare projektnom timu,
3. Finalni izvještaj: maksimum 25 stranica dug (uključujući kratak sadržaj od jedne stranice i anekse);

POTREBNA STRUČNOST

Evaluaciju će provoditi evaluacijski tim/osoba. Potrebna stručnost i kvalifikacije su:

- dobro razumijevanje situacije u pokretu osoba sa invaliditetom, te rada OOSI;
- dobro razumijevanje konteksta civilnog društva i invalidnosti;
- iskustvo u pitanjima invalidnosti, zagovaranju, komunikacijama, pristupu ljudskih prava, Konvencije;
- solidno iskustvo u provođenju evaluacija u oblasti razvojne saradnje i po mogućnosti programskih evaluacija organizacija civilnog društva;
- Dobre vještine pisanja na engleskom i poznавање jezika;

BUDGET

Maksimalni budžet za evaluaciju je _____ uključujući sve troškove.

MANDAT

Tim za evaluaciju ima pravo i od njega se očekuje da razgovara o pitanjima relevantnim za ovu evaluaciju sa relevantnim osobama i organizacijama. Međutim, nije ovlašten da preuzima bilo kakve obaveze u ime I.C. „Lotos“.

Prilog 2: Lista dokumenata koji su korišteni u procesu evaluacije

Br.	Naziv dokumenta
1.	Projektni prijedlog
2.	Finalni narativni izvještaj 2015-2017
3.	Godišnji izvještaj 2018
4.	Godišnji izvještaj 2019
5.	Godišnji izvještaj 2020
6.	Draft izvještaja 2021
7.	Organizacijska šema
8.	Strategija razvoja 2018-2022
9.	Akcioni Plan
10.	Strategija prikupljanja sredstava
11.	Kurikulum i priručnik za MOSI
12.	Kurikulum i priručnik za roditelje
13.	Izvještaji sa on-line sastanaka
14.	MyRight praćenje indikatora 2018-2021
15.	Video priče

Prilog 3 : Lista učesnika evaluacije

br	Ime i prezime	Funkcija/organizacija	Metod
1.	Suvad Zahirović	Izvršni direktor	intervju
2.	Sandra Marković	Projekt menadžerica	intervju
3.	Adisa Kišić	Projekt koordinatorica	intervju
4.	Anes Ćehović	Direktor Intrag d.o.o.	intervju
5.	Amela Goletić	Lotos članica	intervju
6.	Hazim Junuzović	Član UO Sapna/Koalicija	intervju
7.	Vlasta Marković	Članica UŽ Podstrek/Koalicija	intervju
8.	Elvira Živanović	Članica UG Oboljelih od distrofije /Koalicija	intervju
9.	Vahid Đulović	Predsjednik UG Feniks Tuzla/Koalicija	intervju
10.	Sandra Mustafić	Projekt koordinator UG Feniks/Koalicija	intervju
11.	Amna Alispahić	konsultantica	intervju
12.	Binasa Goralija	Koordinator kancelarije MyRight u BiH	intervju
13.	Plančić Almina	roditelj	Fokus grupa
14.	Aljukić Amira	roditelj	Fokus grupa
15.	Džafić Begzada	roditelj	Fokus grupa
16.	Mujić Ismeta	roditelj	Fokus grupa
17.	Imamović Sudija	roditelj	Fokus grupa
18.	Hatemić Senka	roditelj	Fokus grupa
19.	Mešanović Osman	roditelj	Fokus grupa
20.	Čičkušić Merima	roditelj	Fokus grupa
21.	Šadić Begzada	roditelj	Fokus grupa

22.	Selma Plančić	MOSI	Fokus grupa
23.	Irma Tučić	MOSI	Fokus grupa
24.	Nejra Imamović	MOSI	Fokus grupa
25.	Šefika Mujić	MOSI	Fokus grupa
26.	Sanela Aljukić	MOSI	Fokus grupa
27.	Edina Hadžić	MOSI	Fokus grupa
28.	Ibrahim Šadić	MOSI	Fokus grupa
29.	Ramiza Dautović	MOSI	Fokus grupa
30.	Nejra Smajlović	MOSI	Fokus grupa
31.	Adnan Halilović	MOSI	Fokus grupa
32.	Asmira Mešanović	MOSI	Fokus grupa